

מניין החלוקה לתנועות גדולות וקטנות?

Author(s): אבא בנדור (פאירשטיין)

Source:

Lěšonenu: A Journal for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects /
לשוננו: כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

Vol. No. pp. 110-136, 198 (טבת-ניסן תשי"ח)

Published by: Academy of the Hebrew Language

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/24371758>

Accessed: 18-02-2020 21:47 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Academy of the Hebrew Language is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to
Lěšonenu: A Journal for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects / לשוננו: כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה.

JSTOR

<https://www.jstor.org>

אניין החלוקה לתנועות גדולות וקטנות?

11. הפרשי אורך במבטא הטברני

§ טז. כיצד נוכיח הפרשי אורך בתנועות הטברניות?

ממבטאם של בני מזרח אנו עוברים אל המבטא של נקדני ארץ ישראל. במבטא זה הבחינו לא 6 איכויות בתנועות אלא 7, גם בניקוד העליון וגם בתחתון אָ אַ אֵ אִ אֲ אָ אֶ, ובכן נוספה כאן האיכות השביעית של סגול (ר' בלוח ע' 9, 13). אבל להפרשי כמות לא טרחו להמציא את כל השכלולים שראינו בניקוד הבבלי ה-מחוסף. הניקוד התחתון (= הטברני) לא הוסיף על העליון (= הא-י) אלא שוואים, וגם מקצת חטפים לאותיות אהחע – ורק לפתוחות. סתם קמץ או פתח או סגול או חירק וכו' אי אפשר לדעת את מידת אורכו על פי צורת ניקודו הטברני. לפעמים אפשר להסתייע בסימן הגעיא, אבל אין היא סימן לשוני אלא מוסיקאלי*: ואם ניקדו פעם התְמַלֵךְ (יר' כב טו), שְבַעַת (איוב א ג), אֲשֶׁרִי (תה' א א, לב א, קמד טו ועוד) – אין ללמוד מנסיבות מוסיקאליות דין דקדוקי, שבצורות כאלה התנועה ארוכה; ולהפך, אם אין געיא בתיבות כגון שופטים, תִּשְׁבוּ, הָלְכוּ – אין להסיק מזה שתנועות אלו קצרות. בדיבור אחד: הטברנים לא שכללו מערכת כוללת של סימנים להפרשי אורך.

לכאורה ניתן להסיק מזה, שאם לא המציאו סימני אורך וקוצר, מן הסתם לא הקפידו בדבר. אך אין הדבר כן, וכפי שנראה מיד. אפשר להוכיח, שבמבטא פיהם הבחן הבחינו במידות האורך והייתה שיטה בדבר, אלא שמערכת הניקוד לא הותאמה לכך. את הפרשי האורך נוכל ללמוד על פי כמה סוגי הוכחות:

- (1) על פי קביעתם של טעמי הנגינה בתנועות מסוימות ולא באחרות (§ יז – § כד);
- (2) על פי תעתיקים מטברנית לבבליית (המצחף הלנינגראדי משנת 916) (§ כה) ועל פי תעתיקים מטברנית לערבית (כתבי הקראים מאותה תקופה, § כו);
- (3) על פי קביעתם של ראשוני המדקדקים (§ כח).

כל הבדיקות הללו יביאונו למסקנה אחת. שאינה שונה הרבה ממה שמצאנו במבטא הבבלי: שחולם וצירי "גדולים" היו תמיד; בשאר 5 התנועות פעמים קיצרו ופעמים האריכו. מעתה יימנו ההוכחות לפרטיהן.

§ יז. משרתי הטעמים מוכיחים את מידת התנועה

טעמי המקרא נקבעו לפי כמה גורמים כאחד: לפי תחביר מוסיקאלי מסוים

• ר' מאמרי בתרביץ כו 385.

(שאחר נעימה פלונית לא תוכל לבוא אלא נעימה אלמונית ולא אחרת), וגם לפי גורמים שב לשון: חלוקת העניין, מספר המלים, מספר ההברות והעיצורים – ואורך התנועות. לכל אחד מן הגורמים הללו כללי ופרטיו משלו, ואולם לעניינו כרגע חשוב ביותר הגורם האחרון, והוא מידת אורכן של תנועות. כדי להוכיח זאת נבחר בצירוף המוסיקאלי הנקרא יתרי טעמי, כלומר שתי נעימות בתוך תיבה אחת, כגון: ג^{\cdot} או א^{\cdot} . לצירופים האלה חוקים מדויקים מאוד ואפשר להכיר מהם בלי כל פקפוק, אילו תנועות נחשבו בעיני הטברנים קצרות ואילו ארוכות. לפשטות הדיון נצטמצם ונדגים רק את הצירוף המוסיקאלי מסוג ג^{\cdot} , כלומר יוקף⁽¹⁾ (ומשרתו ה-שופר⁽²⁾). טעם הזקף חוקיו הפרוטודיים חמורים ומוגדרים היטב: אין דרכה של נעימת הזקף לעמוד לבדה, אלא לעולם יש לפניו או פשטא (ג) או שופר (ג) או שניהם. ואם אין לפני תיבת הזקף הקדמה מוסיקאלית כזאת, משתדלים לתחוב את ההקדמה לתוך תיבת הזקף עצמה, כלומר, או ג^{\cdot} או ג^{\cdot} , למשל:

חירק וּמְגִדָּוֹת וּמְתוּכָה	צירי –(אין)–	סגול בְּמִלְקָחִים וְחִרְפָּתוֹ	פתח וְאֲנִשְׁיָהֶם וְהִכָּהֶן	קמץ וּמְרִדָּי בְּבִרְחָךְ	חולם –(אין)–	שורוק וּסְבָּלוֹ
וּמִי-הוֹדָה וְהִרְתִּים	שָׁא-לָתִי וְאֶ-רָפָא	וְהֶ-עָרִים בֶּן-גִּבְרִיָּהוּ	וְהֶ-חֲמָה לִמְ-עֲנֹכֶם	בְּרָא-שִׁיכֶם מִגְד-תִּיכֶם	הֶפֶץ-הַנִּים הַמֶּן-רִשְׁתִּי	תִּשׁוּ-קִתְּךָ בְּרוּ-חֲכֻמָּה

בלוח הזה 2 קומות כדי להדגים אימתי ג^{\cdot} (בדוגמות שבקומה העליונה) ואימתי ג^{\cdot} (שבתחתונה), וההבדל ביניהם ברור: בסגירת דגש או בסגירת שווא מנעימים⁽³⁾, ואילו כשהתנועה פתוחה מנעימים ג^{\cdot} . (יש רק סייג מוסיקאלי אחד, שלפני הברת ה-שופר⁽⁴⁾ דרושה לפחות הברה אחת כל-שהיא: ומי, שֶׁאֵל, לִמְ וכד'').

1. אין המקום מספיק לציין מראי מקומות לכל תיבה ותיבה, כי מספרן במאמר הזה מגיע למאות. גם אין צורך בכך, מפני שרובן יחידות הן בצורתן הדקדוקית וקל למצוא את מקומן לפי קונקרדנציה.
2. הסייג הזה נשמר בדקדוקות בכתב יד לנינגראד משנת 1008, היא ביבליא הבראיקא שהוציאו קיטל וקאלה (חוץ מחיבת "אליהו" שבמ"א יז כג ומ"ב ב יא). ולא נתברר הסייג הזה לר' יהב"י הנקדן (מאה יג?), ומשום כך לא עלה בידו לקבוע אימתי שופר ואימתי געיא: ר' את ספקותיו ב"שער המתנגות" שפרסם גומפרץ בלשוננו כב ע' 44 ש' 1, 10, 19, 27; ע' 45 ש' 1, 12. סיבת ספקותיו – מפני שהיו לפניו לא פחות משישה כתבי יד (ר' ע' 41), מהם "אספמיים" (שנהגו כמו כ"י לנינגראד הג"ל) וגם אחרים (אולי איטלקים? מסוג כ"י ריכילין?), על כן נבצר ממנו למצוא את הכלל.

אותה הקפדה בין י' ובין י' אתה מוצא גם בתיבות קצרות, כשאין בין הזקף ובין הקדמתו אלא שווא בלבד:

חירק	צירי	סגול	פתח	קמץ	חולם	שורוק
וּמִסְכָּנוֹת וּכְבֹּסוֹ	—(אין)—	וְאֶתְנָה	וְעִבְדֶּךָ כְּשֶׁלְּחֹו	לְבָשֶׁתְךָ וְעֶרְפְּכֶם	—(אין)—	אֶכְלוֹ
אֲשֶׁמִּי-דָךְ בְּלִי-חֵיוֹן	וַיֵּצֵאוּ לִגְ-רֶשֶׁן		וּמִתַּף-לֵאִים (לְבֶן-נִפְתָּלִי)	וַעֲ-בְדֹו וְאֵת-בֶּן-שָׁמַת	הָאֲ-כָלִים בֶּן-מְרוֹן	אֶת-גִּבְ-לֶךְ עַל-יְרֹו-שָׁלֶם

למעלה שווא ולמטה שווא, ואף על פי כן נשתנו טעמי הנגינה, ושוב מתוך אותו עיקרון למעלה תנועה סגורה ומהודקת, ובכן קצרה, וכנודה למטה – התנועה ארוכה. ואין כל חשיבות לשווא שלאחריה אם הוא נע הרבה או מעט או אפס, שכן בתיבת הַגְ-תִּים אין שווא כל עיקר, ואם כן מה תפקיד ה־שופר? אינו אלא לציין תנועת גְ- א ר ו כ ה. אף כך בשאר הדוגמות שבלוחות שלפנינו נצימת השופר (,) נקבעה במפורש לאותן תנועות שדינן להאריך, בניגוד גמור לסימן העליון (ִ) שאינו בא אלא לתנועה מקוצרת בגלל סגירת השווא או סגירת הדגש, ממש כמו קו החיטוף ה־נחי' וה־דגשי' שראינו בניקוד הבבלי (ע' 18 למטה). אין כל צורך לדעת מה היה הביצוע המלודי של שתי הנעימות, דינו להתבונן בהתנהגותן ולהסיק ממנה על אורך התנועה.

גם חיפוש הנעיות (הקדומות) וה־מתגים (המאוחרים) בכתבי היד למיניהם ולגרסותיהם השונות והמשונות אין בהם כל צורך. מבחינה לשונית כל המאמץ הזה של החוקרים הריהו צמל לבטלה. גם לולא נכתבו ספרי הדקדוק, יכולנו ללמוד ממאות הטעמים האלה בלבד את תורת התנועות, אימתי קיצרו בהן הטברנים ואימתי האריכו: בחירת ההקדמה המוסיקאלית (ִ או ֶ) כבר היא מלמדתנו את מידת התנועה. גם לולא המסורה של דקדוקי הטעמים על ה־געי' הקטנה (318 במהדורת בער) היינו יודעים זאת מן הטעמים של וַיֵּי-רָשָׁו, אֶל-תִּי-רָאִי, בְּלִי-חֵיוֹן, ואין שיטת הנעיות אלא המשך והשלמה לשיטת הטעמים.

בניקוד הבבלי המשוכלל כבר ראינו, כיצד הוא מבחין בין שתי מידות השורק של שלחן/גמלך (לעיל ע' 16 [10]). הוא הדבר בטעמי הטברנים: וְהִשְׁלַחְן/אֶת-גִּבְלֶךְ, ולעולם לא הֶשְׁ-לַחן ולא אֶת-גִּבְלֶךְ. עדות הטעמים מודיעה אפוא בדיוק גמור מה סברו הטברנים על מידת התנועות הללו, גם אם לא ניזקק לשיקולי אטימולוגיה.

ולפי דרכנו, גם בשמות פרטיים ושאר מלים שאין גזרתן נהירה, אם יש ספק באורך התנועה והכתיב חסר – גם באלה סימן השופר בא ומסלק את הספק: הַגְ-זוֹנִי (כמו הַשִּׁי-לוֹנִי, בניגוד לְשִׁמְעוֹנִי), וכן וַת־מְרוֹת (במקרה הכתיב חסר, אבל אין סוגרים בדגש אלא מאריכים, כעדות השופר). וכן לפני שווא: אֶת-צֶ-קָלָג, וַפ־נָחַס, (או: ואת

פ־נַחֵס) כאילו היה כתיב מלא: לִסְי־סָרָא, יִדְי־דִיָּה, וכמו בשאר תיבות: יִמְי־נֶךְ, לה־כִּי־נֶךְ, אֶצִּי־לֶךְ. אורך התנועות בא להם אפוא לטברנים במסורת שבמבטא בלי שים לב לכתיב, ואף בתנועות שכתיב שלהן חסר לעולם: לִגְי־רֶשֶׁךְ, עֲד־צ־רֶפֶת, אֶת־כִּי־שָׁמַת, בֶּשֶׁ־מָרוֹן, וכד', לולא האריכו בכל התנועות הללו היו מסמנים אחרת (.) כפי שראינו למעלה, או לא כלום, או ז־קָף גדול⁽¹⁾ – הכל לפי כללי הטעמים השולטים בכל ספרי המקרא, ואין כאן המקום לפורטם.

משונה הדבר בתורת הדקדוק העברי, שסוג זה של הוכחה לא ניאותו בו כראוי כדי לברר לפיו את מידות התנועה, אלא קובלים על הניקוד הטברני שאין בו סימני אורך. גם כותבי לאטינית לא סימנו את אורך תנועותיהם, ואף על פי כן אפשר לשחזר את חוקי הכמות לפי המקצב שבשירה הקלאסית. גם בעברית אפשר להגיע לכך מתוך עיון בטעמי הנגינה, אבל משום־מה לא ראו המדקדקים לעשות זאת.

§ יח. גם בטברנית חולם וצירי תנועותם גדולה תמיד מאחר שקבענו את עקרון האורך שביסוד הנעימה² וראינו שגם הטברנים הבחינו היטב ארוכות מקצרות, נוכל לחזור ולשאול: היש גם בשיטת טבריא תנועות שהן "גדולות" לעולם כמו בבבלית? ועל כורחנו נשיב: כן הדבר. אם נעזין בלוחות שהודגמו קודם, נראה שמשבצת החולם והצירי ריקות, אין שם חולם קצר ולא צירי קצר⁽³⁾ אלא ארוך בלבד⁽⁴⁾.

כדי להדגים שאמנם נשתנה החולם בפי הטברנים מכל תנועה אחרת יספיקו הניגודים האלה:

וְהַצְרִים	וְהַשְׁלִישִׁית	וְלִכְלוֹתָם	מִפְטָא	בְּמִלְקָתָם	וּמִקְצָתָם
וְהַשְׁפָּטִים	וְהַיִּלְדָּה	כִּכְל־תָּךְ	מִצָּא־נֶךְ	וּמִלְדוֹתֶיךָ	וּמִשְׁבוֹתָם

לולא הייתה בחולם הקפדה מיוחדת, לא היה הבדל בין שתי השורות והיו מנעימים: וּמִלְדוֹתֶיךָ, מִצָּא־נֶךְ, כִּכְל־תָּךְ, וְהַיִּלְדָּה, וְהַשְׁפָּטִים – ממש כבשורה העליונה. אבל טעמים כאלה לא ייראו ולא יימצאו בכל המקרא. למה? שאריכות החולם היא דורשת שופר⁽⁵⁾.

ואם נודמנו שתי תנועות ארוכות, וספק בעינינו, באיזו משתיהן מקומו של אותו שופר, אז נמצאנו לפני השוא; וְהַשְׁפָּטִים – בשתייהן שופר בה־א הידיעה אבל:

הַע־בָּרִים וכן: וְהַשְׁפָּטִים – בשתייהן שופר בה־א הידיעה. וְהַיִּלְדָּה – בשתייהן שופר בה־א הידיעה. וְהַשְׁפָּטִים – בשתייהן שופר בה־א הידיעה. לכאורה, אם האריכו בפתח (וְהַשְׁפָּטִים) כל שכן שהיה להם להאריך בקמץ (הַע־בָּרִים) ואף על פי כן לא כך ניקדו, אלא הַע־בָּרִים, בכוונה שינו כאן את מקומו

3. דהיב כא, טז; שִׁב ה, ח; יר', לר, יט; בר', לב, כ.

של השופר כדי להאריך בחולם. וכן: הַעֲדָפִים הֶךְ-פָּאִים הָאֶ-מְרִים הָאֶ-כָּלִים הָאֶ-מְנוֹת, וכד'.

יכול שיטען הטוען: לא מפני החולם האריכו, אלא מפני הצורה הדקדוקית, שכולם בינוני פועל, ודין הוא להאריך בכל צורות הבינוני: לֶפֶס-רְחוֹת, לֶפֶס-רְשִׁים, וְרֶ-כְּבִים, (ו)לֶשׁ-טְרִיוּעֵל-יִן-שְׁבִיו, עַל-שׁוֹ-נְאִינוּ, וְשֶׁ-פִּטִּיךְ, לֹא-בִיךְ, וְשֶׁ-טְרִיכֶם, אֶת-יֶ-צָרוֹ, אֶת-אֶ-יָּבוֹ, כֹּל-שֶׁ-מָּעוּ, אֶת-בּוֹ-רֵאִיךְ, לֶעֱ-זָרְךְ; כֵּעֶז-טִיָּה. ובקבוצה אחרת מאריכים בחולם כתשלום לחסר שבשורשי פִּי-עִי לִיָּה וכד' (כתורת חיוג⁴); וְאֶ-כָּלָה, וְיֹא-מָרוֹ, וּמֶ-שְׁבוֹתֶם, לֹתֶ-לְדוֹתֶם, מִמֶּקֶן-מְכֹם, מִכֶּ-מְמוֹתֶךְ, בִּקֶּן-לְכֶם, חֲרוּ-נֶךְ; ושוב קבוצה אחרת מפני שכך משקלה להאריך: בִּאֶן-צְרוֹתֶיהָ, חֲצֵ-צְרוֹת, בִּשֶׁ-מָּרוֹן, הֶשֶׁ-מְרוֹנִים; ושוב תירוץ אחר צריך לחפש בתיבת סומפּוֹ-נִיָּא, שגם בה הנעיצו את החולם בשופר שלא תתקפח מידתו לפני השווא. כל אלה כביכול הסברים מורפולוגיים לאריכות החולם. אבל למעשה אינם מסבירים כלום, שכן אם אין יוצא מן הכלל, הרי כל הקבוצות המורפולוגיות מצטרפות לכלל אחד פונולוגי פשוט: שכל חולם דינו להאריך, ונמצא אין בטברנית חולם קטן לעולם, ממש כבניקוד הבבלי (ע' 26, על החולם "המקוצר" בדברי סעדיה גאון ר' להלן § כח).

כל האמור בחולם דינו שווה בצירי, גם הוא שונה משכניו (החיריק, הסגול והפתח) כפי שנוכל לראות מן הניגודים האלה בטעמי הניגיה:

וְלֶךְ-כוֹשֶׁם	וְאֶתְנָה	אֶת-כֶּסֶפְךָ	וְנִסְפַרְלוֹ	צִירִי שְׁלֹפְנִי שׁוּא
הֶגֶז-רְשִׁי	וְגִזְרְךָ	אֶת-בִּי-תֶךְ	וְתִלְכִי	צִירִי שְׁלֹפְנִי שׁוּא אֲרוּךְ

גם בשורה התחתונה היה מקום לסמן: הגרשני, את-ביתך, ותלכי, אעפ"כ לא סומן כך, וזאת מחמת הצירי שלפני שווא, שמאריכים אותו בשופר. וכן ועִי-נֶכֶם, אֶתְ-בָּךְ, בִּלְיָ-לִיָּא, לֶחֶן-וְתָא, לֶגֶז-רְשִׁין וכד' - בלי שום סייג אטימולוגי, אלא כל צירי באשר הוא תנועתו גדולה. ובדבר הזה שונה הוא הכלל מבשיטה הבבלי, שבה ייתכן צירי סגור לפני בגדכפת, כגון שְׁאִילְתִּיהָ⁵ ואף צירי מחוטף (ע' 28), ואילו הצירי הטברני אינו מתקצר לעולם אלא אם כן משנה את איכותו: שֶׁם/שִׁמְךָ, אֶת/אֶתְכֶם, כִּבְד/כִּבְדְּ-פָה. אילו נאמרו בצירי היו מאריכים: שֶׁ-מֶךְ, אֶתְכֶם, כִּבְד-פָּה, כמו: אֶתְ-בָּךְ, וְגִזְרְךָ, ועִי-נֶכֶם כנ"ל.

מכל האמור יוצא שלחולם ולצירי מעמד מיוחד בפונולוגיה הטברנית. הדקדוקים המדעיים מסרבים להודות בכך⁶, אבל אין הם מביאים ראיות לדבריהם. להפך, אם

4. חיוג', מהדורת דוקס (1844) ע' 15 29 38 53.

5. לוח 50, 1928 (46) ZAW.

6. למשל באואר וליאנדר בדקדוקם ע' 39 בהערה: "בצירי ובחולם הוא (=ר') יוסף קמחי) רואה תנועה

ארוכה לעולם, והיא טעות, שרק המחקר החדש ביותר הצליח לסתור". היכן כבר הוכחה "הטעות" בהצלחה?

לדון מסברה על פי גורה שווה, נוכל להסתייע בגרוניות: הנה יש אֶהֱקֶץ אחר חיריק (תְּהִינָה, מְחִיָּה) ואחר סגול (לְאָסֵר, יְהִדֶּף, תְּחַכֵּם, הֶעֱדִיף) ואחר פתח (יֶאֱדִיר, מְהִבִּילִים, פְּחָדוֹ, שְׁמַעְתֶּם) ואחר קמץ (בְּאֶשׁוֹ, הֶהֱפֶךְ, הֶחֱבֵאוּ) ואולי אף אחר שורק (משועבד? משוחרר?), אבל לעולם אין אֶהֱקֶץ במעמד זה לא אחר חולם (שוכרים/ סוחרים, ואֶכְלָה/וְאֶחֱזָה) ולא אחר צירי (גֵּרֶךְ/רֶעֶךְ, תְּרָשִׁים/מְאֲנִים, תִּשְׁבִּי/יָחֳזִי וכד'). כל זאת, וגם העובדה שאפילו אחר חיריק ארוך ייתכן שזו בגרונית (בל-יָחִי) ולא אחר צירי או חולם – עובדה זו חוזרת ומאשרת, שלשתי התנועות הללו חוקים מיוחדים בשיטה הטברנית. אבל גם בלי שיקולים כאלה אי אפשר להתעלם מעדותם הברורה של טעמי הגנינה.

§ יט. בטברנית היו שתי מידות בקמצים: גדול וקטן
לא כמידת חולם וצירי מידת הקמץ. בבבליה הבלתי-מטוברנת אין קמץ אלא גדול (ע' 29), בטברנית – שתי מידות לתנועה זו, גם קצרה וגם ארוכה:

לְבָשֶׁתְךָ	בְּאֶסְפָּךְ	בְּכֶרְחֶךְ	לִרְדֶּפְךָ	וּלְעֶבְדֹךָ	– הקמץ קצר (־)
לְבִגְדְךָ	בִּגְדֶךָ	אֶקְנֶתְךָ	אֶשְׁקֶךָ	וְעֶבְדֹךָ	– הקמץ ארוך (־)
		וְאֶגְזֶךָ	אֵיעֶצְךָ		

יש כאן הבחנה ברורה בין שני מצבי הקמץ. אין מנקדים לִרְדֶּפְךָ, אבל: אֶשְׁקֶךָ, אֵיעֶצְךָ. נקדן בבלי ייתכן שהיה מבחין גם באיכות, ואני מניח שהיה הוגה: לְבָשֶׁתְךָ, בְּאֶסְפָּךְ, בְּכֶרְחֶךְ – בשורק חטוף, ובפעלים: יִרְדֶּפְךָ – בחולם ובלי חטוף, וכל שכן: יִמְשַׁחְךָ (ע' 29). לא כן בטברנית, שהיא נוהגת בשני המצבים ניקוד אחד (־) ובכן איכות אחת. אבל האורך שונה כעדות טעמי הגנינה.

בעל מבטא ספרדי ודאי יהא נוטה לסברה שלא באו הסימנים ־־ בדוגמות הנ"ל אלא להבדיל באיכות, בין o ובין a: לְבָשֶׁתְךָ / לְבָבְךָ. סברה כזו אין לה שחר. כבר ראינו שסימנים הללו משמשים גם להבחנת 2 מידות בחיריק, בסגול, בפתח, בשורק (f r), ולא נבוא לטעון שבכל אלה 2 איכויות. ולשם מה הניגודים האלה בגנינות:

בְּכֶבֶדְכֶם	וְהַבְמוֹת	וְטַפְלֶכֶם	וְאֶרְצְךָ	כְּשִׁלְחוֹ וְכד'
הַזְכָּרְכֶם	וְהָאֵמֶת	דְּבָרְךָ	מִשְׁכַּבְךָ	לְשִׁרְתּוֹ וְכד'

אילו נועדו הטעמים להפרשי איכות (a/o) כפי שנדמה להוגי ספרדית בדוגמות הראשונות, ואילו הוג הטברנים בכל אלה a (פתח=קמץ) – לשם מה שינוי הטעמים ־־? על כורחך אתה אומר: להבדיל אורך נתכונו כאן, ולא לשום דבר אחר.

עדות אחרת מטעמי הנגינה להפרשי אורך הקמץ, ושלא במישרים כמו הנ"ל, אלא בעקיפים, אתה מוצא בניגודים האלה:

מִכְסָּא	וַיִּתְּפֹלֵל	וְהִשְׁמַדְתִּי	וּבְבִשְׂרָם	וְהַמְדִּינִים	וְהַנְּכָרִי	וְסִבְּלוֹ
מִבְּתִינוּ	הַמִּתְּפַרְצִים	וּבַהֲפֹשֶׁלָם	וּבְרַחוּבוֹת	הַמִּשְׁרָתִים	וְאֶת־בִּשְׁמַת	רַכְּלָתְךָ

מה נשתנתה השורה התחתונה מן העליונה? לפי מבנה ההברה הראשונה היה להם להנעים: מִבְּתִינוּ, הַמִּתְּפַרְצִים, הַמִּשְׁרָתִים, וְאֶת־בִּשְׁמַת, רַכְּלָתְךָ – ולא עשו כן. ולהפך מזה לא ינקדו: וְהַנְּכָרִי (כשם שלא ינקדו וְהִשְׁמַדְתִּי). כל הסברה נוספת מיותרת. גם בלי הסימן העליון (–) אפשר להכיר את רצונם של נקדני טבריא להאריך באותו סוג של קמץ הנקרא בשיטה הספרדית 'קמץ גדול' כשהוא לפני שווא:

וְאֶל־תַּעֲצָבוּ	וַיַּעֲשֶׂה	הַמּוֹרְשָׁי	הַשְּׁתִּלְחִי	וּבַחֲנוּצוֹתֶיהָ	וְהַעֲרִבִים	מִן־הַעֲמִים
אֶל־תַּעֲצָבוּ	וַיֵּאָסְפוּ	וּלְתוֹשֶׁבֶתְךָ	וּלְתֹלֶדְךָ	וּבַתְּבוֹנָתְךָ	וּכְדַרְבִּנוֹת	עַל־הַתְּבִים

למעלה שופר ולמטה שופר (י), ואף על פי כן נשתנה מקומו בשתי השורות. מדוע לא הנעימו כך: אֶל־תַּעֲצָבוּ, וַיֵּאָסְפוּ, וּלְתֹנ־שְׁבֶךְ, וּבַתְּבוֹנָתְךָ כשורה העליונה אלא שמו את השופר בקמץ דווקא? על כורחך אתה אומר, כל קמץ שהוא גדול – בספרדית (a), ארוך היה גם בפי הסברנים ומשום כך סימנוהו בשופר. ומכאן מסקנה לכל קמץ שווא המסומנים —: וְחֹזְקוֹ, תַּנְּפֹ, הַבְּדִלוֹ, הַאֲסְרוֹ, הַסְּתֵרוֹ, וַיַּפְּדוּ־הַתְּפִקְדוֹ, מִבְּרִכֶּךָ, מִשְׁרָתוֹ, וְתִשְׁרָתָהּ, תַּנְּשֹׁן = תַּהֲרֹסָם וכו' – בכולן הקמץ הטברני ארוך היה, ונקלט בשיטה הספרדית בצורת a, שלא כקמץ הקצר שנקלט במערב בצורת o. הגה־הביניים של הקמץ הא־י, שכנראה היה דומה ל־קמץ־האנגלי והאמריקני במלים God; dollar, possible, stockings; not – לא מצא לו מקום ממוצע בסולם המחומש של המבטא המערבי (uoaei, ר' בלוח ע' 13), על כן נתפרד לכאן (ā) או לכאן (ö) לפי מידת אורכו והטעמתו. למשל הקמץ של השם נִצְרַת בניקוד הא־י היעזי בלי ספק כפתח⁷, וכן הוא בתעתיקים היווניים והרומיים, שלפיהם השווא נע, ו־Na כנראה מוטעם או ארוך, וכן הוא בערבית: א־נִאֲצֵרָה; אבל בכתיב של תלמוד בבלי: נוצרי. כיוצא בזה השם צָרְעָה: בתעתיקים צֶרֶעָה, וגם בטברנית היה הקמץ ארוך (הֶצֶרְעָתִי, דה־א ב, ג) וכן הוא בפי הערבים בפתחה, שוב כנראה מחמת האורך שהיה לקמץ בשעתו כעדות הטעמים; רק בניקוד הבבלי הוא נמצא בשורק⁸. ואופייני הדבר שבכ"י רויכלין ובני מינו, שלדעתי הם יונקים ממקורות טברניים ובבליים כאחד (ע' 21) אתה מוצא מצד אחד צֶרְפֶּת (בפתח), וכנגד זה צָרְעָה או צֶרְעָה (יהו' יט, מא) – כבבליים.

7. Kahle MdW I, כ"ד משמרות, עמוד כא ש' 15 ועמוד כב ש' 10–14.

8. Kahle, MdO⁴³ ע' 85 שורה 7.

ומכאן לשאלה הנדושה בדבר הגיית הקמץ שבתבית צהרים, אֶהֱלִי, נְעֻמִי, קְדָשִׁים וכד' – מה הייתה איכותו ה־מקורית-ו־הנכונה: a או o? שאלה כזאת שאלת סרק היא, כל זמן שמתעלמים מהפרשי אורך ומשינויי מסורות. מצד אחד התעתיקים הקדומים Ooliba, Noomi, וכן במגילות הגנוחות: בְּשׁוּעָלוּ (יש' מ יב), ממוחרת, קודשים, וקרוב למבטא העתיק הזה גם הניקוד הבבלי: בְּצֶהֱרִים, אֶהֱלוּ, אֶהֱלִיב, קְדָשִׁים, שְׂרָשִׁים, ממחרת וכד', שגם הוא אינו אלא א־י קדום¹⁰; אבל לאחר מכן באה השיטה הספרדית וניקדה: מֶאֱ-הֶלִיחֶם, עַל-כֶּל-קֶ-דְּשִׁי (יה' ג, יד; יח' מד, יג), וכמוהו השיטה הספרדית: צֶ-הֶרִים, אֶ-הֶלִי, נְ-עֻמִי, מֶ-חֶרֶת, קֶ-דְּשִׁים, וכד' כבר משנים קדמוניות. תהליך זה נראה היטב בניקוד תיבת פְּעָלוּ שבכתב היד העתיק שפרסם ד"ר דיאס-מאצ'י: יד ראשונה (בבליית?) ניקדה פְּעָלוּ, באה שנייה-ספרדית-ותיקנה פְּעָלוּ¹⁰. ברור אפוא שיש כאן זיקה בין כמות הקמץ ובין איכותו: כל מה שנתארך הקמץ נתקרב יותר לפתח, ממש כשינויים שחלו בתיבת נֶצֶרֶת, צָרְעָה. טעמי הטברנים בתיבות הללו מעידים בלי שום פקפוק מה הייתה מידת הקמצים שלהם בשיטתם: ב פִּי הֶם קמצים גדולים היו ולא קטנים. וכנגד זה במצחף הבבלי משנת 916 (להלן § כה) שינה הנקדן ממנהג טבריא וקיצר את הקמץ למרות השופר: עַל-כֶּל-קֶדְשִׁי. אם יש היסוסים לפעמים בכתבי יד ספרדיים אין זאת אלא מפני היסוסיהם של נקדנים בין שתי הירושות: הניקוד הבבלי מכאן והטברני מכאן, כאמור למעלה בעניין כ־י רויכלין.

§ כ. שווא אחר תנועה גדולה – כיצד הגוהו הטברנים ?

מכל האמור למעלה הגענו למסקנה, שהפרשי אורך בתנועות היו מיסודי המבטא הטברני. פעמים באו לידי סימון בנעיונות הזקף ומשרתו (־) ובשאר צירופים של י־ת־י טעמי (־) וכן (־); ובמקרים אחרים – כשלא נודמן צירוף מוסיקאלי כזה – הייתה אריכות התנועה מובנת מאליה, בין שסימנה בנעיות ובמתנים ובין לא סימנה. עכשיו נשוב לבעיה הנצחית בדקדוק העברי: והשווא שאחר תנועה גדולה, זה מה דינו? כבר שאלנו זאת בשיטה הבבליית (ע' 31), עכשו בטברנית, ועוד נשוב-נשאל בשלישית כשידובר במבטא הספרדי.

והתשובה אחת תהיה בכל שלושת המבטאים: אורך התנועה לעצמה, ונעות השווא לעצמה, ואין זיקת הכרח ביניהם. הנה התיבות אֶנָּא, אֶנָּא, עֶלְלִין (בר' נ, יז; שמ' לב,

9. Barthelémy and Milik Discoveries...Qumran Cave (1955), 126; JBL (74) 1955, p. 185, M.T. 29; MdO 43,

10. ראוי לחוקרי המבטא והניקוד שייגמלו מן המושג "בבלי" במשמעו הגיאוגרפי דווקא. סוף סוף דפי הניקוד הבבלי לא בבבל נמצאו אלא בנגיזות קהיר וקרים. גם מפיוטי יגיי הא"י נמצאו מנוקדים בבליית. השיטה ה"בבליית" לא היתה בבליית בלבד אלא אחד מן השלבים הקדומים של המבטא הא"י, אלא שהובאה גם לבבל. גלות אלכסנדריה שבמערב וגלות בבל שבמזרח שמרו שתיהן מסורות עתיקות שהביאו מא"י, ומכאן הדמיונות בפרטים רבים בין שיטת התעתיקים המערביים ובין הניקוד הבבלי. תפיסה זו מצריכה קצת פירוט דברים ואכמ"ל.

10 א. 195, (4) p. 195, (15) Estudios Biblicos.

לא; דנ' ד, ד; ה, ח) – אין ספק שהקמץ גדול (אף יש גרסות 'ספרדיות': צללין) ואף על פי כן סוגר בדגש והטעם מלרע. כיוצא בזה תיבת הַבָּתִּים יש לה מסורה בדה-א כח, יא הקובעת כמה מקרים של 'תרי טעמי' המצריכים להדגיש את התיו 'בחזק', כלומר להכפילה 'כאילו היו שתי תיבות': הַבָּ-תַּבָּתִּים¹⁰, כדי ליתן לכל אחד משני הטעמים הברה שלמה וארוכה משלה. ולא עוד, אלא שבן-נפתלי הוסיף ודרש הגייה כזאת גם בכל שאר מקרים של תרי טעמי: וְבִ-תִּים, מִבֶּ-תִּינו וכד'11. הוזה אומר, התנו-עה ארוכה ואף על פי כן סוגרה; ומכאן אנו למדים שאחר נעימת השופר (י) בשיטה הטברנית לא היה הכרח פונולוגי להניע את השווא.

2) הוכחה אחרת: בדקדוקי הטעמים 11§ (מהדורת בער) נאמר בפירוש, ששווא לפני אהצע 'לא יצא בלשון, כמו פינחס לקחו שמעו יצאו קרעו וכו'. הדבר הזה יש לו אישור מלא בדברי המחבר של 'הורית הקורא' ב'ספר הטעמים': וזאם היה בין אות המשרת לאות התביר מלך ושבא שכן, כגון: אֲשֶׁר לָקְחוּ [ש-א ל טז] – ישרתהו מרכא; ואם היה מלך ושבא מגיע כגון: ואֲשֶׁר תִּאֲמְרוּ אלי אתן [בר' לד יא] – ישרתהו דרגא¹². הבדל זה, אף על פי שאין לו אישור בכל הגרסות שבספרינו, עשוי הוא לאותו כלל על אחהע. ועד היום יש תופעה מעין זו במבטא התימני של שווא נח לפני ח, ע אף בתחילת התיבה¹³. והנה על אף כל זאת אתה מוצא בתיבות הללו לא פחות משני טעמי גנינה: וְקָ-רְאוּ, וְלִ-לְאוּ, יִמְ-לְאוּ, וְשִׁ-בְעָה, הָרָ-דְעִי, וְיָ-דְעוּ, כִּהְנָ-בְאִי, וְהָ-בְחוּ וּפִי-נָחַס. כלום משתמע מכל אלה שהשווא נע? אם נאמר שאותו סעיף בדקה-ט (11§) נאמר גם על דעת מניחי הטעמים, אין כאן אלא אותה מסקנה: בשיטת טבריא ייתכן שהתנועה מוארכת (י). ועם זאת השווא שאחריה אינו יוצא בלשון, ואין כל סתירה בין שני הדברים.

3) כיוצא בדבר אתה מוצא שם (31§) שבתִּיבַת וַיְהִי, וַיִּרְשׁוּ יֵשׁ גַּעִי קִטְנָה וְהָאוֹת לא מפי'ק' – אינו יוצא בפה. נמצאת אומר שוב שהגייה זו חלה גם על תרי טעמי: וַיִּרְשׁוּ, אֶל-תִּי-רְאִי, בִּלְ-יִי-חִי (ס יז לעיל), החירק ארוך והשווא נח.

4) אפשר להוסיף ראייה בעקיפים מארמית. יש סברה שלשון זו היא שהחישה את תהליך החיטוף של השוואים בעברית, כפי שניתן ללמוד מצורות הבינוני פועל בסורית (כְּתָבִין = כותבים) וכד', ואפילו בארמית שבמקרא כבר אתה מוצא שמתערערים חוקי בגדכפת שאחר השווא הזה: בְּכִי-רְתָא דִּי בַמְדִּי מְדִינָתָה (עזרא ו ב). אמנם בראשונה

10. 'ספר טעמי המקרא' דף A.III. כוונתו לומר 2 תיבות כמו: מביטאל כסיה (בר' לה טז, שמ' יז טז).

11. ר' מאמרי בתרביץ כו 402. ולמבטא המקביל בסורית ר' מאמרו של נלדקה: Merx, Archiv für wiss. Erforschung des A.T., I (1869), p. 456.

12. 'ספר טעמי המקרא' (= הורית הקורא, ר' ע' 20 הערה 42), מהדורת פאריס 1565, דף EIV.

13. מורג, לשוננו כ 114 סעיף (8). להסבריו שבעמוד 126 ראוי אפוא להוסיף את הכלל האמור של דקה-ט על אהצע.

לִבְכֶּכֶם	בְּבִשְׁרֵכֶם	חֲטֵאתְכֶם	לִקְרֵאתְכֶם	וּבִינְתְּכֶם	בְּפִילְגְּשׁוֹ וְכו' – פֶּתַח וּקְצֵר
לִבְכֶּךָ	אֶת־בִּשְׂרְךָ	אֲדַמְתֶּךָ	וּכְקִנְיַתְךָ	וִירָאתְךָ	וּמִבְרַכְתְּךָ וְכו' – קֶמֶץ וְאֵרוֹךְ

אילו האריכו גם בפתח היו מנקדים לִבְכֶּכֶם כמו לִבְכֶּךָ, וכן חֲטֵאתְכֶם לקְרֵאתְכֶם וּבִינְתְּכֶם (כמו שניקדו ממקנמֶכֶם בקולֶכֶם וְעִינְכֶם, §יח), ואם לא עשו כן, ולמרות הכתיב המלא של חטאתכם לקראתכם – אין זאת אלא מפני שבמערכת הזאת (לפני שווא של –כֶּם, –ךָ) הפתח תנועה –קטנה והקמץ תנועה –גדולה, ממש כתורתו של ר' יוסף קמחי. בלשן מודרני אינו אוהב לשמוע זאת, אבל את עובדת הטעמים אין להכחיש: גם בפונולוגיה הטברנית – כמו בבבליית – שלט חוק התנועות הגדולות והקטנות.

§כא. משרתי הטעמים לא גרסו "שווא מרחף"

גם השווא ה־בינוני או ה־מרחף, שהרבה קולמוסים נשתברו על הסברתו, לא פקפקו בו נקדני טבריא מעולם: וּבְבִשְׂרֵם, וּלְגִבּוֹרָה, וּבְחֲטָאוֹ, וְלִהְתַּחֲתוֹ, וכן: וַיִּפְסְחוּ, וַיִּקְלְוּיִם, וּמִמַּחֲתָה – אילו הניעו את השוואים האלה לא היו מסמנים – ואם סימנו כך שמע מינה דינם כמו: וְהַתּוֹדָה, וְאֶבְרָהֶם, וּמִשְׁפָּטוֹ וְכו', שווא נח גמור. ותימה שלא נתנו דעתם על כך העוסקים בדבר, החל ממציאו של השווא הזה ושל ה־תנועה הקלה, ר' ש"ז הענא, ועד אחרוני החוקרים שבאו להפריכו.

אף בזמננו עוד יש מי שסבור¹⁶, שהניעו את השווא בתיבת מֶלֶךְ, שְׂכֵבָה, קָרְבָּה – וזה כנראה כדי לקיים את הרפיון של בגדכפת או משיקולים אחרים שבאטימולוגיה. אבל מתוך ניגודי הטעמים כגון וּלְעִבְדוֹ/וְעַ – בְּדוֹ וְכו' (§יט) כבר ראינו שאין לזה שחר. מי שסבור שצריך להניע את השווא של מֶלֶכִּי בשביל רפיון הכ־ף, כיצד יהגה את השווא־אים של מֶלֶכְכּוּתָא (דנ', ז, כג, כז; ב, מד)? אלא על כרחך בגדכפת לחוד ושווא לחוד ואין זה מחייב שווא "מרחף".

אבל אין זאת אומרת שבמבטאים אחרים וקדומים לא הניעו כמה מן השוואים האלה. אדרבא, בתעתיקי אוריגנס והיררנימוס ובדפי הניקוד הא"י העליון יש שהניעו אותם הרבה¹⁷. גם בשריד בבלי מצאנוהו בתיבת וַיִּבְרָךְ (ע' 32 ג). אבל בפרקנו כאן אין מדובר אלא בשיטת נקדני טבריא, ולפי טעמיהם אנו רואים, כאמור, שבפיהם היה השווא נח.

כיוצא בזה יש מהססים בהגייה הטברנית של השווא בתיבת יברךך. מי שרוצה לדייק ולהוציא מפיו שתי כ"פים, על כורחו מניע את השווא, אף מאריך בסגול, וכן אנו

16. כגון זאראו (הנוכח למעלה בע' 8 הערה 9), ע' 118; בורשטין, תורת ההגה, עמ' 13 למטה.

17. למשל בשם מותם, בשם בורותיו, ומש שנאי, ובסמושב – ר' ברשימה האלפביתית של התעתיקים שאסף שפרבר. ובניקוד הא"י אחר ו החיבור: וְכִבֵּשׁ, וְדָבַר־אלהינו, וּמִקּוֹם־, וְלִהְקִדֵּשׁ, וְתֵהָא, וְגִדּוּדִיךָ, וְסִלְחָה, וְתַמִּימָה, וְכִבְרָךְ ועוד – בכ"ד משמרות שנזכרו בהערה 7. כיו"ב בוידווי ליוה"כ שפרסם אורמן, וכן בפיוטי ינאי שפרסם וולאי: וְכַהֲמָה (ע' רסא) וְסִמְדָר (סט) ועוד.

שומעים בבתי כנסיות מנהג אשכנז בשעת ברכת כהנים: יבֿר־כֿךְ. ואולם שאלתנו כאן היסטורית היא, איך נהגו הטברנים. והנה הטעמים שקבעו מדריכים אותנו בחלוקת ההברות גם כאן. ההפרדה בין 2 עיצורים שווים כגון־כֿךְ־בֿבֿ־לֿלֿ־קֿקֿ־דֿדֿ וכד' תלויה בגורם אחד בלבד, והוא אורך התנועה שלפני השווא; למשל:

אש־מֿי־דֿךְ, ולפי זה: מֿדֿר־כֿךְ, הו־לֿי־כֿךְ
מש־כֿךְ, ולפי זה: מֿה־לֿ־כֿךְ, וכן: אש־קֿךְ־אִנְהִי־¹⁸
אבל –

הִנ־כֿךְ־כֿכְּם ולפי זה: ואִנ־כֿךְ־כֿכְּ וּכְד־
והִנ־ר־שִׁתִּים ולפי זה: והִנ־ר־דִּתִּים¹⁹
אחר תנועה קטנה
השווא בדומים נח

ובכן לא ואבֿר־כֿךְ־אֵלָּא ואִנ־כֿךְ־כֿכְּ, וכן לא והו־ר־דִּתִּים אלא והִנ־ר־דִּתִּים. מעתה זה הכלל בטברנית: אִפִּילוֹ נודמנו עיצורים שווים (או דומים) אין מניעים שווא אלא אחר תנועה ארוכה. ואין זה ככלל של אליהו בחור להניע שווא (1) או אחר תנועה גדולה, (2) או בעיצורים שווים. מנהג טבריא מצריך את שני התנאים יחד ואחד מהם אינו מספיק. גם בִּדְק־ט־33 נאמר שאין מניעים שווא של הִנִּי צִלִּי רִבְבוֹת אלא אם כן מאריכים את החיריק בנעיא (מסיבות מוסיקאליות) – וזה ברוח הטעמים שהודגמו למעלה. ומשום כך אנו מוצאים שבתיבת יִלְלִמְדִם (דנ' א, ד), הואיל ומסיבות שבמוסיקה האריכו את יִבְנַעִי שלפני מרכא (כמו בתיבת אֶשְׂרִי) – לפיכך הניעו הטברנים את הִלְמִד, ולפי מישאל בן עזיאל הסכימו בזה גם בן אשר וגם בן נפתלי לקרוא: יִלְלִמְדִם; אבל: וְלִלִי (דב' לג, ח) וּבִבִּיתִי (יש' ג, ו) וּמִמָּהֵר (בר' מא, לב) וּכְכֻלוֹת וּכְד־הואיל ואין מרכא עם געיא לפניו, עלינו להבין שהשווא נח. ובכן אין כאן שווא־מִרְחֶף־אֵלָּא הַכּוֹל לִפִּי אֹרֶךְ הַתְּנוּעָה. תעתיקי הבבלים מן הטברנים (להלן § כה) מאשרים זאת אישור גמור: יבֿר־כֿךְ, רִבְבוֹת, הִנִּי, וְלִלִי, וכן כל שאר שוואים־מִרְחֶפִים של בֿ־כֿ־לֿ־וּכְד־התנועה שלפניהם קצרה וממילא השווא נח. וראוי להזכיר שכן בדיוק גם יהודי תימן נוהגים עד היום הזה.

§ כב. היש תשלום לדגש לפני אהחע ?

תיאוריה מיוחדת נרקמה בספרי הדקדוק בשביל להסביר מדוע ניקדו הטברנים מחוט (ולא מחוט), בער, נאץ, החדש, והוא ה־ (ולא ה־ כמו ה־) ירחם – בכל הגרונות הללו אין דגש בפועל, אבל לפי תיאוריה זו יש דגש־ב־כוח־ (virtual) או דגש־מסותר־ (delitescens, occultum) או מובלע ורואים אותו כאילו ישנו (implicitum) או כמין כפל למחצה (half doubling), ומשום כך התנועה שלפניו קצרה: חיריק ולא צירי, פתח ולא קמץ, קיבוץ ולא חולם²⁰.

18. יש' מח, יז; דב' ח, ב = טו; נחמ' ב, ו; שה"ש ח, א, ב.

19. בר' יב, ב; יואל ד, ב.

20. דקדוק גוניס־קאצוש מהדורה 28, c 228; b; וכן באואר־ליאנדר ע 174 jk-o. ראה גם בספרו של

ברונו (הנוכח בע' 9 הע' 13) ע' 69 על כל המשא והמתן בהלכה הזאת בין ברוקלמן, ברגסטרסר ובאואר־ליאנדר, ועל ההוכחות מן התעתיקים היווניים לתשלום הדגש בכלל.

והנה נכון הדבר שיש כעין סתירה בניקוד הזה (טהר, רחץ, אחים וכד'), שלכאורה אין בו לא דגש ולא תשלום דגש. ואמנם יש מבטאים שלפעמים מטילים דגש גם בגרונות הללו. השם רב אחא בפי יהודי צפון סוריא לעתים נהגה בדגש חזק אחחא. גם יהודי תימן לעתים הוּגים דגש בגרונות בלשון המשנה ושלא כשיטת טבריאני. אף יש בבבלי דרכים אחרות במבטא, לא דגש אלא תשלום דגש: נחם מהרו שחרתני²¹. כל זה כאילו נותן צידוק לתיאוריות הנ"ל.

ואולם לא שאלה של התפתחות אנו שואלים כאן כדי לתרץ מדוע נשתייר במלים מסוימות חירק (ולא צירי), פתח (ולא קמץ), אלא כיצד הגו ה ט ב ר נ י ם את המלים הללו למשמע אחר: בדגש או לא בדגש? המושג 'כפל למחצה' אינו אלא פלפול: מחצית הכפל פירושו שאין כפל, זוהי תיאוריה של דגש 'מרחף' וכמוהו כתיאוריה של שווא 'מרחף'. גם הכלל שהתנועות ' ' לפני אהחע נהגו 'קצרות' – זו מניין? דברי יכוז רבים נכתבו על כך בידי המדקדקים וכולם מדיינים בסברות היסטוריסטיות כיצד נשתלשל הדבר בלשון, אבל אין שואלים איך קראו אותן נקדני טבריא למעשה. לדעתי משנה מתודי כאן: כשם שאנו למדים מסימניהם את איכות התנועה עלינו ללמוד מהם גם את כמותה. לגבינו המקור אחד הוא ואין להפריד את הניקוד מן הטעמים. שניהם מרועה אחד ניתנו ומעולם לא היו שני מקצועות או שתי חכמות אצל הקדמונים. והנה טעמי הניגון שהניחו הטברנים מדברים שפה ברורה ואינם מניחים מקום לשום פקפוק כיצד הגו בפיהם:

החירק ארוך: וכן החירק הזה:	וּמִי-הוּדָה וְטִי-הֶרְתִּים	וְקִי-רוֹתִיה וְגִי-חֲמַתִּים	הצירי ארוך: וכן הסגול:	וְיִי-עֶשֶׂה מִיָּה-עֲרִים	וְאִי-רָפָא בְּכָל-יְהוּדָה-הָרִים	וְיִי-אָמַר וְלִי-הִבֵּה	לִמִּי-רָחוֹק וְלִי-חֲלוֹץ
קמץ ארוך: וגם הפתח:	וְהִי-עֲרִבִים וְאֵת-יְהוּדָה-עֲרִים	אֵת-יְהוּדָה-אֵשֶׁה אֵת-יְהוּדָה-חֲטָאֵת	וְלִי-קָחַת וְלִי-חֲזִים	כָּל-יְהוּדָה-עֹדָה וְהִי-חֲמָה	מִן-יְהוּדָה-עֲמִים אֵת-יְהוּדָה-חֲיִים		
השורק ארוך: וכן כאן:	הַמּוֹ-מַתִּים מִמִּי-חֲיִים						

מכל זה ברור שנקדני טבריא האריכו את הפתח ואת הסגול ואת החירק ואת הקיבוץ אריכות של ממש, כלומר הגו פתח גדול, סגול גדול, קיבוץ גדול וכו' ובאריכות הזאת ניתן תשלום כמותי לדגש. קשה להבין על סמך מה החליטו כל המדקדקים

21. דמחי, קונטרס לעניני הלשון העברית א' ע' 12.

22. MdO189

הנִל־שתנועות אלו קצרות היו. בפי מי? על כל פנים לא בפי הטברנים (וגם לא בפי הבבלים; גם הם מנקדים בכל אלה תנועות גדולות, כלומר בלי קו החיטוף). ואשר לסגירת ההברה, שכביכול יש בסופה כעין 'דגש ואינו דגש' – כל הפלפול הזה אין לו על מה שישמוך. דיינו להתבונן בניגודים האלה:

וְעִנְתָּךְ	בְּזִבְכֶם	מִשְׁקָדִים	וְהַבְמוֹת	וְגִמְדִים	וְהִשְׂרִים	וְכַד'
וְטִ-הִרְתִּים	אֶנְ-חֶמְכֶם	מִמְ-חִיִּים	וְחִ-חֲתִי	הַבְּ-חֹרִים	מִהְ-עָרִים	וְכַד'

וכן לפני דגש שוואי:

וְהִשְׁלִישִׁית	עַל-הַפְּרָכָה	וְכִשְׁבִּיעִית	וְכַד'
וְחִ-חֲסִידָה	עַל-הַחֲלָלִים	וְגַם בְּ-חֲלוֹמוֹת	וְכַד'

אילו הייתה תנועה 'קצרה' וסגירה 'בכוח' ודגש 'מסותר' ו'כד' היו מנקדים וְהַחְמוֹה, וְהַעֲרִים וכו'. אין כאן אפוא מקום לפקפוק שאצל נקדני טבריא אין תנועה שהיא 'קטנה לעולם', אלא הכול ניתן להאריך, גם תנועת פתח, גם תנועת סגול (למשל: בַּן-בֶּ-רִכְיָהוּ, זֶכֶּ, אֶ, וְ). ו'כד'. ואם נודמנו שתי תנועות הראויות להאריך, מעדיפים את זו שלפני שווא (§ יח):

בַּן-חֲלָתוֹ	וְכַ-עֲדָתוֹ
אבל:	אבל:
וְנַחֲלֵ-תָךְ	וְכַעֲמֵ-לָךְ

מכאן אנו חוזרים ורואים, שאמנם אריכות הקמץ שלפני שווא חשובה יותר, כי בסיום תָּךְ ובכיוצא בו הקמץ ארוך לעולם (§ כ), אבל גם פתח ניתן להאריך בלי לשנות את טיבו. וכן סגול וכן כל שאר האיכויות, אין יוצא.

גם הצירוף שֶׁ-עם אהזע סימנוהו הנקדנים בתרי טעמי: שְׁאִינְחָנו שְׁעִמָּהם שְׁהִימִם שְׁהִנְחִלִים שְׁאֵהֵבָה שְׁהַמֶּלֶךְ שְׁהַבִּאתִי שְׁאֵל שְׁאִין וכו'. בטעמים האלה רצו הטברנים להודיענו שאין לקצר את הסגול בסגירת דגש אלא חובה להאריכו בסלסול מוסיקאלי, ואורך זה הוא התשלום לדגש.

כל מה שהוכח כאן (ובפרק כולו) מטעמי כִּא ספרים אפשר להוכיח גם מטעמי שלושת ספרי תאֲמָ (תהלים-איוב-משלי), ולמען הקיצור נסתפק באחד מאותם הטעמים, במהפך (,), הכוונה למשרת; לא למלך המסומן כך: <, 'מהפך לגרמיה', אלא למהפך הפשוט: (,). משרת זה נהגו בנעימתו מנהג מיוחד: אם הייתה לפניו תנועה פתוחה וארוכה הקדימו לו ציגורית⁸, למשל מִיִּדִי מְעִיר זָכַר אֶהָב פְּקוּדֵי וכו'. הקדמת הציגורית⁹ נתייחדה רק לתנועה שהיו בה שני התנאים הנִל־ (פתוחה, ארוכה), ואם חסר אחד מהם, לא סימנו ציגורית אלא מהפך בלבד (פרטים בלוח § כד), למשל:

לֹא, וְלֹא, שְׁלֹא, הֲלֹא – בלי צינורית, אבל: הֲלֹךְ, אֵלֶיךָ – יש צינורית. וכן: אֲשֶׁר, כְּאֲשֶׁר, אֲשֶׁרִי, אֲתָה, אבל: אָמַר אָבִיב אֹדָה וְכד' – התנועה ארוכה וגם פתוחה ועל כן מצוננת. הוא הדבר ב חירק : אִם-לֹא, יִמְלֹךְ, אִמְרֵוּ, יִרְאִי, לְפָנַי, נִשְׁבַּע, יִשְׁמַע, בְּקִרְבִּי, תִּקְרַב, תִּפְּקֹן, הִנֵּה, וְהִנֵּה – כל החירקים האלה קצרים הם מחמת סגירתם (סגירת שווא או סגירת דגש), הילכך אין להם צינורית(=); אבל בחירק פתוח וארוך יש צינורית: הוֹדִיעֵנִי הִצִּילֵנִי הִדְרִיכֵנִי שִׁיתָה סִבִּיבוֹת הִלִּיכוֹת אֵירָא וְיֵהִי, בִּישׁוּעָתְךָ, כִּי בָאתָ, כִּי הוּא. וכן ב שורק : וְרָאָה – שורק קצר וסגור, על כן מהפך בלי צינורית, אבל: פִּקְוֹדִי, קְוִמָה, וִירְדוּ בָם – יש צינורית. וכן ב ק מ ן : שְׁפִטְנִי שְׁמַרְנִי נִשְׂאוּ – אין הקמץ פתוח (ס כ 2) הילכך אין צינורית, אבל: נִשְׂאָתָּ גְדוֹל דְּבַר מְלָכִים יִשְׁפָּחֶהוּ וְיִשְׁמֹו וְכד' – הקמץ ארוך ופתוח ועל כן מצונר.

וכך הענינו לעניינו: מה היה דינן של תנועות שלפני אהחע, למשל נאץ נער נחמה מהר? כיצד הנעימו אותן, כארוכות או כקצרות? והתשובה ברורה מכל ספק: נֶעֱרַ, נִחְמָתִי, מְהֵרָה, כלומר חירק ארוך, סגול ארוך, פתח ארוך, ואורך זה הוא התשלום לסגירת הדגש. נכון שסתם פתח שלא לפני אהחע תנועתו קטנה, כלומר סגור הוא וקצר: יִרְעֵם מִשְׁנֵה גַם-לִי אִפּוֹ סִבּוֹנִי כְּשֶׁמֶן הִבֵּט – בלי צינורית, אבל: מְהֵרָה – פתוח וארוך. וכן בסגול: יַעֲתֵר, אֶל-יָדִי, הֵן-אֵלֶה, שְׁלֹא – סגול בלי צינורית, אבל: נִחְמָתִי (כמו: וְהָ מֶלֶךְ, תה' כד, ח) – סגול מצונר, כלומר פתוח וארוך. וכן חירק: בִּשְׂרָתִי (מ), אבל: נֶעֱרַ, כאילו חירק ביו"ד: הוֹדִיעֵנִי, הַשְׁמִיעֵנִי וְכד'. סימן הצינורית כמוהו כמאה עדים למבטא התנועות בפי נקדני טבריא, בבירור הוא מוכיח אילו מהן נהגו באריכות. אפשר להוסיף ראיות דומות מצירופים מוסיקאליים אחרים, כגון: אֶמֶן, (ע' 14), יִתְעַב, ולעניינו: נֶאֱמַר, הָאֵל וְכד', אבל אין צורך לגבב דוגמות עוד.

בקיצור, בשיטת טבריא יש פתח קטן ויש פתח ארוך, יש סגול קטן ויש סגול שהוא גדול. אין תנועות שהן קטנות לעולם. להלן נראה ששום מדקדק לא טען אחרת. סעדיה גאון אומר במפורש (ס כח) שבתביות אֵן-חֵם, אֵן-חֵם, הואיל ואין בהן דגש (כבתיבת אספר, אדבר) הרי הן 'ממדודאן' (=פתח משוך, מוארך). קשה לתפוס מהיכן צמחה אותה תיאוריה שתנועת הפתח קטנה היא, כלומר קצרה תמיד ובלי תנאי; הראשונים לא אמרו זאת מעולם, גם לא ר' יוסף קמחי. ואם בלא הטעמה כך (כלומר לפני אהחע), על אחת כמה כשהן מוטעמות. למעלה כבר ראינו, שיכולים הם טעמי הניגון להאריך כל תנועה (ע' 25), וגם חיוג' מונה שתי מידות בפתח ובסגול¹⁶. ואף שכבר נמצאו חוקרים גם אחרונים שהתחילו להאמין באריכותן, בא זאראו¹⁶ והחליט בפסקנות, שאין אריכות לתנועות הללו ושגם המדקדקים היהודים סבורים כך (ע' 67; 96–97). כל זה כמובן מתבסס על ספקולציות על פי תעתיקי אוריגינס ולא על עובדות מתקופת הנקדנים והמדקדקים. ולא זו בלבד, אלא להלן נוכל לראות

23. חיוג', מהדורת גוס (1870) ע' III שורה 17: נתן/נתאן. וכן בפרקי השני של אותו 'ספר הניקוד':

יודע כי י י מ צ א פתח גדול (=) ופתח קטן (=) עם שוכן נח נעלם.

שאפילו הסטול של 'אלה' שאחר הטעם – גם הוא נהגה פעמים בקיצור ופעמים באריכות. הפתח והסטול לא נחשבו אפוא תנועות קטנות לעולם, אלא גמישות היו. -קטנותן- המוחלטת אינה אלא בדוח, ומצווה לעקרה מספרי הדקדוק.

§ כג. חוקי התנועות של הטרונים ושל הקמחים תורה אחת הן כל מה שנאמר על הצירוף $\text{—} \text{—} \text{—}$ דינו שווה בצירוף — , למשל בחיריק גדול: ואת-פינחס; בצירי: אם-אינה וילכו וישבו וירדו ויצאו; בקמץ גדול: ובתים והיתה (אף שלפי אחד המדקדים הקדמונים שווא כזה נח: —) ונפלה ויספה ועבדו וסמכו ואכלו וינבאו ויאספו ויפקדו יותרו יסתרו לבבה דגה ותנה בשמחתה שמלתה ויברכס; וכן חולם: ויאמרו ואכלו כל-הנפלים מכל-איביך סומפוניא – כולם נוהגים כמו הצירוף $\text{—} \text{—} \text{—}$ ואין צורך לחזור על הדברים.

הצירוף השלישי $\text{—} \text{—} \text{—}$ מאלף יותר. גם כאן נדחק המרכא — לתוך תיבת התביר — מחוסר תיבה אחרת לפניה, אבל אין מטילים מרכא כזה אלא בתנועה הארוכה שלפני השווא האחרת, למשל:

בחירק ארוך: בבירתא (עו' ו, ב) – אבל לא בחירק קצר: ובגבעון (דה"א ט, לה);
בצירי תמיד: וישבו ויצאו ואצאה וילכו²⁴ וכד';
בקמץ ארוך: ישתרגו ויגעו ירדו ידך²⁵ אבל לא בקמץ קצר: ובחזקה (יח' לד, ד);
בחולם תמיד: התבוננו (יר' טז) את-יושבי (דב' יטז) וכד'.

גם כאן אין המרכא סימן לנעות השווא כל עיקר. בעל הורייית הקורא-אומר בפירוש שבמקצת המקרים יתכן ש"בא שוכן"²⁶ וכוונתו כנראה לתיבת ויגעו — לפני אהצע, § 25). אם כן לשם מה המרכא — ? אלא כשמה כן היא: להאריך.

גם בטעמים המיוחדים לשלושת הספרים תהלים-איוב-משלי ישנו סוג דומה של תרי טעמי בכמה נעימות כנון — וגם היא רק בתנועה ארוכה ורק לפני שווא: להציץ מזהשפילך; המיראתך המבינתך ילפתו בהשפטו; ויאמרו העזבים וכו', וכבר מצא בעל הורייית הקורא את החוק שאין משרת לטעם הזה — בתיבתו אלא באחד משני המלכים: 'או חולם או קמץ גדול' שאחריהם שווא²⁷. וכן הוא בטעמים אחרים: והדרך | תה' מה'ה' מגערתך (יח, טז) וכד'.

מכל הדוגמות הללו לסוגיהן, ובייחוד מן הניגוד $\text{—} \text{—} \text{—}$ עולה מסקנה: אילו קם נקדן טברני במאה השמינית לכתוב את החוקים שבתורת התנועות היה מנסח אותם כר' יוסף קמחי, שהצירי והחולם לעולם תנועות גדולות, וכנודן כל שאר 5

24. דה"א ד, כח; שמות לה, כ; דה"א א, י; ש"ב ד, ז ועוד.

25. איוב א, יד; יה' ה, טז; יח' לב, כא; דב' יג, י ועוד.

26. ר' במקור הערבי שפרסם ויקס, טעמי ג' ספרים (1881) ע' 110, וגם כר' גינבורג במטורה ג' 47, וכן בתרגום העברי שפרסם פאלק (Polak): טעמי ג' ספרים (1858) עמוד ג.

האיכויות – חירק, סגול, פתח, קמץ, שורק – שתי מידות להן, פעמים גדולות ופעמים קטנות. נמצא כל ההוכחות שגובבו בסעיפים הקודמים הרי הם כמי שמכניס תבן לעפריים: להוכיח מה שהיה ידוע ומקובל מאות בשנים. אבל היה הכרח בדבר כדי להזים את הפקפוקים שנערמו מסביב לתורת התנועות מאז השערות של גייגר (ר') למעלה ע' 7 [1] ועד אחרוני הדקדוקים המדעיים בימינו הנגזרים אחריו.

כד. מידת המהימנות והקדמות של משרתי הטעמים

יכול שישאל השואל: וכי אימתי הונהגו המשרתים האלה –? שמא אין כאן אלא שכלול מאוחר בדומה למתג, ובראשית השיטה הטברנית לא היו חוקי התנועות חמורים כל כך? ואמנם יש סבורים שכל עצם הצירוף – אינו אלא משכלולי בן-אשר או אחרים מאחרוני המסורת כדי להקפיד בהנעת השווא 27. סברה זו אין לה על מה שתסמוך. בהארכת התנועה לפני שווא הקפידו לא רק על ידי 'תוספת' של משרתים לטעמים אלא על ידי קביעת הטעמים עצמם, למשל:

כשאין שווא (־):	והחלון הולך	וליוסף אמר	בזאת תדע
כשיש שווא (־):	אתם הלכים	ורבקה אמרה	בזאת תדעון

לפני 'אמר' שופר (־), אבל לפני 'אמרה' פשטא (־), והוא ההבדל שלפני הולך/הלכים, תדע/תדעון – הארכת התנועה שלפני שווא גורמת להקדים טעם (־) ולא משרת (־). יש כאן הבחנה קדומה שהיא דומה לאזהרתו של ר' יוסף קמחי שכבר נזכרה (ע' 10): 'שומר – לא תאריך החולם, שומרים – תאריך החולם' וכי, אלא שמניחי הטעמים עושים זאת בדרכים מוסיקאליות. הגם על טעם הפשטא (־) שהוא אחד מן ה'מלכים' נאמר שהוא שכלול מאוחר? אלא על כורחנו להודות שההקפדה באורך התנועות היא עצם מעצמיה של כל שיטת הטעמים בכלל, ולא תוספת מאוחרת ממאה ט', שבה כבר היה המבנה מגובש לכל פרטיו ודקדוקיו ולא נחלקו אלא על כמה געיות.

אמת הדבר, שבכתבי יד רבים ואף מאוחרים אין שיטת 'תרי טעמי' מפותחת בשלמותה, כגון בכי רויכלין משנת 1105 ובני מינו; אבל הללו סוטים משיטת טבריא גם בפנים אחרות (ר' ע' 21 [15]). אולם במקראות טברניים מן הסוג המצוי בידנו, כגון של משה בן אשר (897) ואהרן בן, ואפילו בקדומים שבהם, כגון בחומש שבמחזיאון הבריטי 4445 – כבר אתה מוצא את מערכת המשרתים ו'תרי טעמי' כפי שתוארו כאן בכל שכלוליהם. ואם נסכים שקביעת המשרתים – וכל שכן הטעמים – כבר הייתה מוגמרת (בע"פ או בכתב) במאה השביעית או השמינית, נמצאנו אומרים שחוקי התנועות הגדולות והקטנות כבר שלטו הלכה למעשה בהכרתם של בעלי הטעמים

27. גומפרץ, מבטאי שפתנו 312 הע' 13; ברגרין, לשוננו טז 170 בהערה.

בטרם נבראה תורת הדקדוק בישראל, לפני השפעת הלשון הערבית ומדקדיקה וכל שכן מאות רבות בשנים לפני מדקדקי ספרד. כל אותה מערכת ההוכחות לקדמות החלוקה לתנועות גדולות וקטנות אפשר להביאה שנית מטעמי ג' ספרי אמית (תהלים-איוב-משלי). גם כאן הטעמים נקבעים מלכתחילה לפי עקרון זה, והוא שתנועה גדולה שלפני שווא נחשבה כריבוי הברות והצריכה טעם מפריד לפנייה ולא הסתפקה במשרת, למשל:

כשאין כובד – רק משרתים:	אבל: לפני כובד – משרת וטעם:
נצַר לשונִך מִרַע אֵעֲרֶכָה לִפְנֵי מִשְׁפָּט	אבל: תחשכנה עֵינֵיהֶם מִ-רָאוֹת
אֲמוֹנֶתְךָ וְתִשׁוּעֶתְךָ אֲמִרְתִּי לִתֵּת לִפְתָּאִים עֲרָמָה	אבל: אֲבַדְךָ וּמוֹת אֶ-מָּרוּ
יִרְאוּ אֶת-יְהוָה קְדָשׁוֹ הִיתָה יְהוּדָה לְקָדְשׁוֹ	אבל: יִהְיֶה לְךָ יְהוָה קְדָשׁוֹ (56)
וּמִלֶּאךֶּ ה' דוֹחָה חֲרַע צְדִיקִים נִמְלָט	אבל: וּמִלֶּאךֶּ ה' רֵ-דָפָם

שוב אנו רואים הפרש ברור בניגודים משפט / מִ-רָאוֹת, עֲרָמָה / אֶ-מָּרוּ, קְדָשׁוֹ / דִּ-רָשׁוֹ וכו' – בכל אלה אם התנועה גדולה הרי היא מצריכה נעימה מיוחדת (– או –), והללו הלוא הן מיסודי הטעמים בספרי אמית ואי אפשר לומר שהם תוספת מאוחרת.

ואם הטעמים עצמם נוהגים כך לפי תורת התנועות הגדולות והקטנות, קל וחורמ במשרתיהם שכל עיקרם נקבעים לפי מידת התנועה: .

אחר תנועות קצרות				אחר ארוכות			
אחר אפס:	אחר ח-טוֹף:	אחר סגירת דגש:	אחר סגירת שוא:	אחר ארוכה: עם שוא:	אחר ארוכות		
לפני	כי	ל כל הנה	וְהָ אֵה	מ- תי	אחר ארוכות		
2 משרתי	שיר	אשר מני	על- פן	מ- עת	אחר ארוכות		
הטלוק				או:	אחר ארוכות		
(-):	תשית			מ- תי	אחר ארוכות		
	מוציא-			מ- עת	אחר ארוכות		
לפני	או	אשר אנה	אש רי	פ- גוש	אחר ארוכות		
2 משרתי	למה	ב פשע-ת כן	וְ עֵם	ה- עו	אחר ארוכות		
האתנה				או:	אחר ארוכות		
(-):	כי	הי שויתי	תק רב	י- הי	אחר ארוכות		
	רש	הוא-ב קש		או- דה	אחר ארוכות		
לפני	גם	ה גם	ה גני	א- ליד	אחר ארוכות		
אזלא	ארץ	היה	תמו	י- בש	אחר ארוכות		
לגרמיה	ישת	אשר	ב שרתי-בק רב	א- חות	אחר ארוכות		
(-):	זבח	ש או	מ פי	מק צה	אחר ארוכות		
	הפך-ים	עשה-נ יקם	ני גרש	א- וכו'	אחר ארוכות		
לפני	לא	ה לא	ה כל	תס תיר	אחר ארוכות		
צינור	מי	פה	ר בים	יר בו	אחר ארוכות		
(-):	אף	ל אל	ה גני	חל קם	אחר ארוכות		
	מלא-	פ גפן	מ שד	אל- תרא	אחר ארוכות		

28. אמנם כנגד צמאה (תה' מב, ג) שהוא כרוב המכריע, נמצא נשאי (צג, ג), כאילו חטף-קמץ.

29. אמנם כנגד אלה נמצא: דרכי ואני כאשר לעשות ואתה ואם-כא - יולא נתברר לנו טעם משרתיו

למה זה ככה ולמה זה ככה" (שמעון הנקדן, ר' ויקס ע' 93 הערה 7). אף על פי כן אנסה להציע הסבר לכך

במאמר אחר: "היש אנאפסטוס בעברית?".

(דוגמות כאלה ועוד אחרות – אצל יצחק דב [בער]: תורת אמת (1852) ע' 11, 18, 33, 25–26 וכן אצל Wickes: טעמי ג' ספרים (1881) ע' 62–63, 71–72, 81, 92–93 אבל הטעמים מובאים כאן לא כנרסותיהם אלא לפי ביבליא הבראיא של קאלה).

קו כפול מפריד כאן בין 2 סוגי תנועות המצריכים 2 סוגי נעימות: מימין הקצרות כמוהן כחטף וכשווא וכאפס; ומשמאל הארוכות – כמוהן כריבוי הברות. כל המערכת המוסיקאלית הזאת מעיקרה היא מותאמת להפרשי כמות בתנועה. דבר זה לא עמד עליו ויקס בזמן שתמה (שם ע' 81 הערה 5): "לפי איזה עיקרון עשוי הוא הדגש להשפיע על טיב המשרת שלפני הצינור בלבד? אי אפשר להבין – אבל לדעתי אפשר ואפשר להבין. מן הלוח כאן אנו רואים שלא לפני הצינור בלבד הדגש משפיע אלא אף לפני שאר טעמים (כפי שהדגים ויקס בעצמו בע' 62β , 71β , 93β), אלא שלא נתחוויר לו כל הצורך לא לו, ולא להיידנהיים ולבר לפניו, העקרון הפונולוגי הנעוץ כאן: ההבדל היסודי בין תנועות קצרות לארוכות, והוא המשנה במוסיקה של המשרתים האלה.

בלוח הזה אנו רואים אפוא שכל 4 המלים אֹז – אָ – שֶׁר – אָ – תָה – אֶשֶׁר־י – נחשבו כסוג אחד לנעימה מסוימת, אבל פֶּ – גֶשֶׁ – הֶ – עֹז הצריכו נעימה אחרת. כיוצא בזה שֶׁמֶ – עָה, אבל: שֶׁ – מֶ – עָה (תה' יו, א; צו ח), אָ – תָה, אבל: הֶ – אֶף (עד, יג, איוב לד, יו, פתח גדול 4כב). על כרחך אתה אומר שהייתה הבחנה ניקרת מאוד באורך התנועה בביצועה המוסיקאלי, כלומר שההברות אֶשֶׁר, אָ(תָה), אֶשֶׁר־י מחמת קיצורן נחשבו כאפס גמור לצורך הנעימה הזאת (כבתיבת אֹז), מה שאין כן קמץ, צירי, חולם (וכן פתח שלפני אחהע) – שהיו ארוכות עד כדי להצריך שינוי בנעימה. וכבר ראינו שהניקוד הבבלי המשוכלל נהג לסמן את שלושת הקצרות בסימן החיטוף (חיטוף דגושי או חיטוף נחי או חיטוף סתם), ואף כך ראו אותם גם הטברנים להלכה (ע' 19 [13]) וגם למעשה, בקביעת הסימנים המוסיקאליים, כפי שמוכח כאן מן הדוגמות שלפנינו.

אין אפוא שום אחיזה לסברות ולהשערות שבן-אשר או אחר כיוצא בו קם במאה העשירית והנהיג תרי טעמי (י:י) כדי להניע את השווא. כל מערכת המשרתים, וביותר של טעמי אמת, מוכיחה שההבחנה בין תנועות גדולות לקטנות הייתה יסוד מוסד בשיטה הפונולוגית והמוסיקאלית של הטברנים ומלכתחילה קבעו משרתים מיוחדים לצורך זה. והואיל וקריאת התניך בנעימה היא מסורת עתיקה מאד ונרמות כבר בתלמוד, נמצאנו אומרים שהרבה מן השיטה הזאת – ובתוכה גם החלוקה לשני סוגי תנועות – יש לה זיקנות מופלגת וכבר היה מגובש משנים קדמוניות.

§ כה. אורך התנועות הטברניות לפי תעתיק בבלי משנת 916

ממשרתיהם של טעמי הנגינה ראינו שהטברנים הקפידו בהבחנת תנועה גדולה מקטנה. מאות הדוגמות שהובאו (§§ 10–11) – ועוד כמספרן שלא הובאו – כבר דיין להוכיח את קדמות החלוקה הזאת, ולמעשה אין צורך לטרוח ולהסתייע בנעויות ובמתנים,

וכל שכן שאין צורך להוסיף הוכחות ממקורות חוץ, כלומר מתעתיקים לשיטות אחרות. ואף על פי כן, לשלמות התמונה להלכה – נוסיף גם את הללו.

המצחף הלניגראדי משנת 916 המנוקד בבליית אינו בבלי ממקורו אלא "מטוברן", כלומר, כמעט תעתיק של נקודות טברניות לסימנים בבליים. כמה מפרטי הטברון הזה כבר נדונו קודם³⁰. אמנם אין זו טרנסאליטרציה שלמה, שכן לא הועתקו כל 7 המלכים הטברניים אלא 6 בלבד: הסגול והפתח הטברני מיוצגים שניהם בסימן משותף ונמצא מלך אחד חסר. מלבד זאת עדיין מבטא בבלי מתגלה במצחף הזה גם בפרטים אחרים, על כן אין להגדיר את דרך ניקודו כטברנית ממש אלא כמטוברנית.

כנגד התלות בשיטת טבריא יש בו בניקוד הזה שכלול שאינו בטברני, והם כאמור (ע' 16 [10]) סימני החיטוף. אותו נקדן כשעמד להעתיק לשיטתו תיבה כגון מערצכם (יש' ח, יג) לא יכול להעתיק חירק סתם, אלא מפורח השיטה הבבליית היה עליו להכריע איזה חירק לפניו, קצר (רצ) או ארוך (ר). והנה בתחילה ניקד חטף-חירק (מערצכם, אולי מפני הסיום ככם שהטענה?), אבל אחר כך חזר בו ותיקן לנקד חירק ארוך: מערצכם, בלי קו החיטוף. כלומר, נקדן בבלי זה היה עליו לפרש את הסימנים הטברניים לענייני אורך התנועה ולהכריע מדעתו. ופירושים אלה הם עיקר עניינו כאן: כיצד הבין נקדן בבלי משנת 916 את הניקוד הטברני, באילו תנועות האריך בקריאתו ובאלו קיצר? הרי שתי מלים בפרק אחד: ישמך/בשמכה (יר' כט כב/כה), בניקודן הטברני שתיהן שוות (-שמ-), אבל הבבלי הבחין, בוו האריך ובוו קיצר (ע' 16 [10]). וכן שני קמצים כגון יצנפך/וממעמדך (יש' כב יח/ט) בתיבה הראשונה קיצר (ג) ובשנייה האריך (מ). לפי איזה עיקרון עשה זאת?

והתשובה אותה תשובה: הכל כמנהג הטברנים בטעמי הנגינה כפי שהכרונום. למשל בל-יחיו (יש' כו, יד), מתוך יתרי טעמי יכר שהחירק הטברני ארוך, על כן העתיק: יחיו, אבל בפסוק יט כתוב שנית יחיו, וכאן לא נודמן המקרה של יתרי טעמי ושוב אין הטברני יכול להביע את האורך (אם לא בנעימה או במתג), אבל בבבליית אפשר: לא יחיו אלא יחיו, וכן תהיו להיות תהיינה וכד', ואין לו לבבלי צורך לא בשופר (-) ולא במרכא (-) ולא בנעיות ומתנים. עצם הניקוד בלי חטפא כגון תינקו, אצילך, ריבכם, קלכם, צמכם, צאנכם, אבנטך כבר זה מפרש את אורך התנועה. וכנגד זה: בקשוני (יש' סה, א) נדחי (גו, ח) מקצה-ארץ (יר' יב, יב), שגם בשיטתנו אין כאן דגש – החיריק מקוצר בחטף נחיי ולא בדגש. כל מה שסימן אותו נקדן מתאים אפוא בדיוק גמור לכל הפרשי האורך שהעלינו קודם ממקורות טברניים, ואם כן הרי בידנו תעתיק מדויק לקריאת הטברנים משנת 916.

מעתה ניחד את הדיבור על שיטתו בתעתיק התנועות ונתחיל במידות הקמץ. מבחין הוא, כאמור, שתי מידות בקמצים הטברניים (אף על פי שבשיטת הניקוד הבבלי

30. למעלה ע' 16 הערה 29 וע' 28–29. במקום אחר תידון כל שיטתו במפורט.

העצמאי נראה שלא היה קמץ חטוף כלל, ע' 29 [23]), ולא ייתכן אצלו קמץ סתם, אלא או ארוך או מחוטף: ואצרך³¹ (יש' מב, ו), אמרך (יח' לה, י), ביום עמך (עוב' יא) – בכונן אלה הקמץ מחוטף; וכנגדם: וכי־ישאֶלך (יר' כג, לג) – הקמץ גדול. וכן: עִזְבְך (יר' ב, יז), בעת קָרָאם (יא, יד) – ניקד קמץ חטוף, וכנגד זה: צָרַפְת (עוב' כ) ובִרְקַת, יִשְׁפָּה (יח' כח, יג) לִדְרִישׁ (חגי א, א) – קמץ גדול. כֶּרֶת שָׁרַךְ (יח' טז, ד) – הטברני הוכרח מחוסר סימנים לציין את קיצור הקמצים על ידי דגש ברי־ש, אבל הבבלי ניקד "כֶּרֶת" בחולם ו"שָׁרַךְ" בקמץ חטוף נחי, כאילו היו 2 רי־שים בכתב: שָׁרַךְ־ך (שה־ש, ז, ג). וכנגד זה לִבְתִּים מובן מאליו שהעתיק בקמץ גדול. תיבת יִשְׁדָּדוֹ (יר' מט, כח) – ברורה שהיא ציווי ועשה את הקמץ מחטוף: שִׁדְדוּ, כמו רָצוּ, סִלּוּהָ וכד'; וכנגד זה פָּרְתוּ יערה (יר' מו, כג) לא חִטַּף את הקמץ ואף כך קראו רוב המפרשים בקמץ גדול. בלבולים כאלה במידת הקמץ הכריחו את המדקדים להאריך בפירושים, מפני שמתוך הניקוד הטברני אין הכוונה ברורה (זכרה) 1 – כרה וכד' ע' 15, 20), אלא אם נודמנו תרי טעמי. אבל תעתיקו של אותו נקדן בבלי מסלק את הספקות. כמה קמצים נשארו בגדר של היסוס גם במצחף הזה, למשל: פָּעֻלְכֻם (יש' מא, כד) העתיק פָּעֻלְכֻם, בחולם, אבל במקום אחר פָּעֻלְךְ (חב' ג, ב), מֶאֱסָכֻם (יש' ל, יב) – קמץ ראשון גדול ושני חטוף, וכך נהוג במסורת הספרדית עד היום להבחין ביניהם גם באיכות: *maosxem, paolxa*. וכן לפני אל־ף ניקד בָּאָשֻם (לד, ג), בָּאָשׁוּ (יואל ב, כ), אבל לִרְחֶקָה (יח' ח, ו), –הפך מבספרינו. על־כִּלְקָדְשִׁי (מד, יג) שבספרינו תרי טעמי ונמצא הקמץ ארוך (ס' יט) – הבבלי לא ניקד כן, אלא חִטַּף את הקמץ, כנראה מתוך נאמנות למבטאו הבבלי (קדשי⁹), אף שחִטּוּף וטעם (–) סותרים זה את זה. וכן: בשר הִקְרַבְנָן (מ, מג) קמץ חטוף (כמבטאו) ואין ה' רפויה כבספרינו. גם בתיבת פָּתָהּן (יש' ג, יז) פקפק במידת הקמץ: תחילה העתיק בקמץ גדול, אחר כך תוקן לקמץ מחוטף. אבל חוץ ממקרים מעטים אלה שהם סוגי ביניים וכנראה נתקשה להכריע במידת האורך – רוב הבחנותיו על פי חוק הגדולות והקטנות כפי שהכרנום. אין צריך לומר שיש במצחף הזה גם שתי מידות ב פ ת ח : הַעֲל־אלה³¹ (יש' סד, יא), הַעֲלֻ כֵן (חב' א, יז), יִתְרֶשׁ, יִתְלֶם וכד'. מה שבטברנית בנעיא יש שהוא מנקד בפתח ארוך: ה־אינך (יר' ז, יז) ו־הִי (א, ג) ה־לָלוּ (כ, יג) והתפ־לָלוּ (כט, ז) גַּשְׁשָׁה (יש' נט, י) פ־דָּכַד (נד, יב) פ־לָכַל (יר' כ, ט) ת־סָדִי (יש' נה, ג) – וכנגד כל אלה פ ת ח ק צ ר : הַמְבָקְשִׁים (יר' יא, כא) הַמְלָאִים (יש' נא, כ) כַּמְעִיל (נט, יז) דָּרְכִי (יר' יב, טז) וכד' – למרות הגעיא. לשון אחרת, לא בכל הגעיות הטברניות מכיר הוא הנקדן הזה (ויש כעין סטיות כאלה גם בכ"י רויכלין).

שיטה זו מאפשרת להבחין שתי מידות גם ב ס ג ו ל (שבסימניו הריהו כפתח): אֲבָן, בָּטָן, מֶלֶךְ³¹ וכד' כל הסגוליים; בתיבת ג־לִילִי (יח' ד, יב, טו) הסגול גדול. אפילו

31. מטעמים טכניים שבדפוס יועתק הקמץ החטוף הבבלי בסימן טברני (ה). וכן הפתח החטוף (–).

והסגול החטוף (–:).

בסגול של תיבת "אלה" מבחין הוא שתי מידות. סגול זה מניקוד טבריא אין לדעת מה מידתו, והנה התעתיק הכמותי הזה בא ומפרש את הסתום: בדרך כלל חוסר ההטעמה מקצר את התנועה כשהתיבה מופרדת, כגון "האלה"³¹; אף על פי כן יש מקרים של הארכת הסגול: גם אל-ה תשכנה (יש' מט, טו) אל-ה כלם (חב' ב, ו) – ניקד סגול ארוך כדי למנוע דגש; וכן לפני אהע: אל-ההאנשים (יח' יא, ב) ואל-ה הדברים (יר' ל, ד), ואף מצאתי פעם בטעם מפריד: אל-הארבע (זכ' ו, ה) מה אל-האדוני (ד, ד; אבל לא להלן א, ט; ו, ד). שינוי זה במידת הסגול מובן לנו היטב ממש כשינוי בכובד הקמץ של לָמָה / לָמָה שלפני אהחע³², או כמו תַּאֲשָׁקֶלֶךְ (זכ' ט, ה) וְתַאֲוִיבִתִּי (מי' ז, י) שֶׁלֶחֶחֶשֶׁךְ (ע' 14) וכד'. פריטוריוס לא עמד על סיבת הדבר מפני שגם הוא לא האמין בניקוד הזה שהוא לכמות בלבד, על כן ניסה להכניס בסימנים האלה כל מיני כוונות עוד: של הפרשי "איכות" ו"כובד" ו"מלוא הצליל" וכד'.³³ אבל אם נהא רואים בהם סימנים פשוטים להפרשי אורך אין כל קושי להבנים. סוף דבר, התעתיק הבבלי הזה מאשר אישור גמור מה שכבר העלינו בדבר התנועות הגדולות והקטנות על פי טעמי הנגינה של הטברנים, ולעתים אף מוסיף פרטי הגייה שלא יכולנו לעמוד עליהם מסימני הטברנים.

§ כו. מדוע באו שכלולי כמות בניקוד הבבלי ולא בטברני?

לאחר שהכרנו את הבחנות האורך גם במבטא הבבלי וגם בטברני, ראוי לשאול: מפני מה שכללו הבבלים את הניקוד כדי לסמן זאת והטברנים לא עשו כן? והפך מזה אירע בטעמי הנגינה: הטברנים שכללו את המערכת המוסיקאלית על ידי שהוסיפו 7 משרתים ל-12 הטעמים, וגם כמה סוגי געיות, אבל לדיוקי אורך בכל התנועות לא טרחו להמציא סימנים; וכנגד זה שכללו הבבלים את המערכת הלשונית (על ידי שסימנו אורך או קוצר לכל תנועה) אבל את האבזורים המוסיקאליים לא פיתחו (לא משרתים ולא געיות).

אינני יודע כיצד להסביר בראיות את סיבת ההיפוך הזה ואין בידי אלא לשער: קשה להעביר מנהגים מוסיקאליים למרחקים גדולים ממדינה למדינה ומשבט לשבט, ונראה לי שמעולם לא הצליחו להקנות לכל תפוצות הגולה את כל הסלסולים של משרתים ומשרתי משרתים לכל הדיוקים שב"קריאת ארץ ישראל". למשל בקריאת בני תימן כיום לא בלבד שאין שום נעימה ל-7 המשרתים, אלא אף אין 12 נעימות מיוחדות לכל 12 סימני המלכים; כלומר, היחידון המוסיקאלי של הטברנים לא הכה בהם שורש.

ולעומת זה מידת אורכן של תנועות הייתה מושרשת ומובנת מאליה במסורתם של בני ארץ ישראל, אבל דווקא לאנשי בבל הרחוקים מן המרכז של בקיאי הלשון היה צורך בניקוד פונטי לבדל תשתבש הקריאה ולא יבלבלו תנועות ארוכות בקצרות. השערה זו, שמנסה להסביר את ההתפתחות ההפוכה שבין שני סוגי הסימנים אולי תוכל לקבל חיוק-מה בסימו של הסעיף הבא.

32. תרביץ יב 297, יד 143.

33. 195, 53 (1899) Praetorius, ZDMG

§ כז. סימון האורך בתעתיקים לערבית (אוי)

ממאה י"ב נשתמר סוג מיוחד של תעתיקים מעברית לערבית: אותיות ערביות עם נקודות וטעמים בשיטת טבריא (לעיל ע' 21 [15] הע' 49). שטטנו משונה זה היה בעדת הקראים בעיראק (שם נמצאו הכתבים האלה) וכנראה גם בארץ ישראל, שכן על אחת מהם נמצא שם הסופר, מקומו חמנו: 1004 ברמלה. התעתיק נעשה בשיטה של טראנסליטרציה מדויקת על ידי האותיות אוי ששימשו את כל 7 המלכים הטברניים: א – לקמץ, לצירי, לפתח ולסגול; ו – לחולם ולשורק; י – לחירק (ולפעמים לצירי, אם רצו למנוע גיבוב של אל-פים). האות ה"א לא שימשה להם סימן להברה פתוחה בסוף התיבה כמנהגו בעברית, אלא בדומה לסורית שבפשיטתא רק לתפקיד של עיצור (=ה), ובכן רק אוי.

אבל סוג מסוים של תנועות לא העתיקו ב־אוי והניחו בלי אמות הקריאה, למשל: דֶּאֶבֶר, דֶּבָּאָר, דֶּבָּר־נָא וכד'. – כאן חסר וכאן מלא. לפי איזה חוק נקבע התעתיק? והתשובה אותה תשובה: תנועות כבדות כתבו מלא (אוי) וקצרות – חסר. ו־כִּבְדוֹת־ שניים במשמע: או ארוכות או מוטעמות, כי דין מוטעמת כארוכה (ע' 21), ומשום כך شامار = שאמאר (= שָׁמַר), אלי־ף ראשונה מפני שהקמץ נחשב ארוך, אלי־ף שנייה מפני שהפתח מוטעם בנגינה כל שהיא וסלסול הנגינה מאריכו. וכן מֶאֱלֶךְ – סגול ראשון באלף, שני בלי אלף. אם אין לו אורך ולא הטעמה – העתיקו בלי אוי, ובכן ראובָּאן שמעון ישאכאר דאן נפתאלי גאד אַאֲשָׁאר גֶּארשֶׁן וכד'. יתרה מזו, אין מנהגם לנקד חטפים אלא מלכים בלבד: נֶאֱעֶמָן נֶאֱהָרָאס שֶׁאֲחַטְטוּ אַאֲשָׁאר אֱלוֹהִים וכד', כי העדרם של אוי כבר דיו ללמד (כבערבית) שהתנועה קצרה.

לכאורה אפשר לראות בכל הטכניקה הזאת תעתיק מדויק מן הניקוד הברברי המשוכלל, אבל סופרים קראים אלה דבקים היו בכל פרטי המסורה הטברנית דווקא (חוץ מבסימון החטפים, כאמור). אם כן מי לימדם להבחין ולדעת איזה חירק טברני ארוך ואיזה קצר, וכן בשורק וכן בפתח וכו'? וכאן מדובר בכתבי יד גם מן המאה העשירית, 200 שנה לפני הקמחים וכשני דורות לפני חיוג, ובכן בלי כל מנע עם המדקדקים שישבו בפאתי מערב.

על כורחך אתה אומר שהיה הייתה הקפדה חמורה בקריאת טבריא להבחין בין ארוכות לקצרות מאז מקדם כפי שהכרנוה בסעיפים הקודמים; והסופרים הקראים הללו חיפשו דרך להביע את ההבחנה הטברנית הזאת על פי הנוהג הערבי לכתוב אוי בתנועות ארוכות, ולשם כך נטלוהו והעבירוהו לעברית כדמותו וכצלמו. עצם החלוקה לתנועות גדולות וקטנות לא צמחה על קרקע ערבית כל עיקר (ע' כד), רק השתמשו בכתוב הערבי כדי להביע דיוקי אורך שאי אפשר היה למצוא בניקוד הטברני, שהיה אמנם מקדש על הקראים, אבל לא היה בו כדי להדריכם באורך התנועות.

*

עכשיו נחזור להשערה שהובעה בסעיף הקודם על סיבת המצאתם של השכלולים הבבליים. כתבים אלה של הקראים – והם לא מועטים במספר – קשה להבין מה תכליתם, לשם מה הותקנו ובשביל מי. אם נאמר התבוללות לשונית – מה הדבקות הזאת בניקוד ובטעמים, שהם אבזרי האותיות, ואת האותיות עצמן המירו בלעז כאילו אין

בהן שום קדושה? אבל עיון באופן כתיבתם אולי יבאר לנו את תכליתם; תעתיקים אלה אין בהם כתיב אלא קרי בלבד, ובכן לא ניתנו אלא לשמיעת האוזן. גם את השם המפורש לא כתבו בהזייה אלא יי והגוהו בלשון אדנות (הרנינ ע' 4 כנ"ל) או שכתבו "אדני", וזאת אומרת שלא לקדושת הספר נכתבו אלא להדרכת הקריאה. גם את החספים כמעט שלא העתיקו, והטעם ברור, כאמור: אורכן וקוצרן של תנועות כבר ניכר מאותיות אֵי או מחסרונן. היוצא מכל זה שלא שימשו הספרים האלה אלא כעין phonetic reader. על כן חזר אני ומשער, שאין תכליתם של כל התעתיקים האלה אלא להדרכה פונטית כדי לדייק באורכן של תנועות. גם נקדני הרבנים שבמערב ביקשו דרכים לציין את הדיוקים האלה ובכתבי יד מסוימים החלו להוסיף מתנים ביד רחבה³⁴. לא כן הקראים, שהניקוד הטברני נחשב בעיניהם כנתון למשה מסיני ולא העזו לשכללו. לא נשתיר בידם אלא לחפש תחבולות עזר, כמין פירוש לניקוד בלי לנגוע בו. התעתיקים האלה, לדעתי, אינם אלא כעין תדריך פונטי לציין האורך כמו תוספת המתנים שבספרי הרבנים.

ואם נוסיף את האפשרות שבעלי התעתיקים האלה אולי הגו קמץ כפתח (וזאת על פי כמה שיבושי הנקדן: יִפֶּץ, אָנְכִי, ואֶמְרָתָם, שם ע' 11 15) נוכל להבין שטשטושי האיכות (אָ=א) גם הם גרמו להבליט הפרשי כמות, בדומה לדרכם של מדקדקי ספרד.

§ כת. אורך התנועות בתורתם של מדקדקים טברנים (סעדיה גאון ובעל "הוריית הקורא")

ולסיום הפרק הטברני (II) שבסקירתנו יש מקום לשאול: תופעה יסודית כזו כחלוקת התנועות לקצרות ולארוכות, שלפיה נהגו נקדני בבל וגם נקדני הטעמים בא"י בקפדנות כזו, איככה לא הגיעה לידי ניסוח מפורש במסורות ובדברי המדקדקים הראשונים, עד שאנו נאלצים ל"גלותה"?

קושיה זו באמת איני יודע לה תירוץ, אבל אפשר לישב על הדעת בעזרת קושיה אחרת: ב"דקדוקי הטעמים" מדובר על כמה ענייני ניקוד וטעמים, ואף על פי כן אין שם כמה דברי יסוד במבטא הלשון כגון חוקי הדגש, או הבחנת דגש קל מדגש חזק, או חוקי מלעיל ומלרע וכד' – כלום נבוא ונשאל על מה שאין שם? בתולדות הדקדוק הערבי יש תמיהות גדולות מזו: בכל ספריהם הרבים והמפורטים של מדקדקי ערב אין זכר לחוקי ההטעמה, ואולי מטעם פשוט, שבשעתם ובעיניהם היה הדבר מובן מאליו. והרי לגביהם אין "דקדוקי הטעמים" אלא קונטרס צנום ביותר ואין לתפוס עליו על מה שלא אמר. גם אין ודאות גמורה שלא נידון אורך התנועות בדקה"ט; אדרבא, באמרו "אֵי או החמורה" (=הכבדה) ייתכן שנתכוון באמת לאורך החולם והצירי (ר', כאן ע' 22 הערה 53).

אבל גם בלי דקה"ט נוכל להסתייע במקור טברני אחר, והוא רב סעדיה גאון, ששהה זמן לא מועט בא"י ואפשר לראות בו מדקדק טברני בלי שים לב למקום מולדתו שהיה במצרים. עדיין אין בשיטתו מדרכי הספרדים, שבעת המלכים בפיו הרי הם 7 איכויות והוא מגדיר את מקום חיתוכם היטב (וגם את הסגול³⁵). והנה בתורתו חלוקת התנועות למשוכות ולקצרות כבר היא מגובשת היטב. בפירוש הוא מדבר

34. דקדוק באורא-ליאנדר-קאלה ע' 155–156, ומאמרו של קאלה עמוד 59 סעיף 19 MdW II.

35. תרביץ כב 178.

על הבדלי אורך בתנועות ואף מיוחד לכך פרק מיוחד בספר הדקדוק שלו (כתאב אל-לגה) ששרידי נתגלו בימינו. אלא שלדאבון נפסק הדף בתחילת הפרק ולעת עתה לא נמצא ההמשך של כתב היד בספריות³⁶. אבל משרידי הפרקים האחרים אין כל קושי לנחש מה היו דעותיו. פרק אחד באותו ספר נתייחד לאותיות אחהע, שבהן מנה הגאון 42 תכונות מיוחדות בניקוד, ואף שאין גוף הפרק בידנו, הריהו מוסר את תמציתו בפירושו הערבי לספר יצירה³⁷. והנה ברשימת 42 התכונות הוא מפרט אימתי אחהע גורמות לה א ר י כ בתנועה:

לפני שאר אותיות:	לפני אהחע מאריכים:
I { תכונה 2: אבנה (דגש) – אבל: א–ענה (ממדודה) } תכונה 3: אספר אדבר (דגש) – א: א–חם, א–חם (ממדוד) } לסגירת דגש	בניגוד
	II { תכונה 19: מכביר, מרבה – א: מ–חזיק, מ–אריך (ימתד) } תכונה 20: נדבר, נקוה (?) – א: נ–עבר, נ–עשה (ממדוד) } לסגירת שווא
III תכונה 12: הָטוב? הֵיד? (מכטופה) – א: ה–אלה? ה–אל? (ממדוד) בניגוד לתנועה חטופה	

מזה יוצא ברור, כיצד הבחין סעדיה גאון בין קצרות לארוכות, והוא ממש כבניקוד הבבלי המשוכלל. הקצרות היו אפוא משלושה סוגים, כנ"ל:

- I או מחמת סגירת דגש (חטף דגשי, כטרמינולוגיה של פינסקר);
II או מחמת סגירת שווא (חטף נחי);
III או חטף סתם;

כל תנועה שאינה כך הרי זו נקראת אצלו "ממדודה" (=משוכה, מוארכת). הווה אומר, תורת התנועות הגדולות והקטנות (וכן תשלום הדגש) כבר הייתה נהוגה לא רק למעשה (בניקוד הבבלי ובטעמי הטברנים, כפי שראינו) אלא גם להלכה ובטרמינולוגיה מפורשת.

רק פרט אחד בתורתו של סעדיה עשוי להפליאנו במקצת. בתחילת אותו פרק שבכתב-היד המקוטע נרמז, שיש חולם מקוצר וחולם משוך ("מקצור" ו"ממדוד"), ודבר זה מפליא במקצת: האמנם היה לדעתו חולם מקוצר? לפי שעה אין לדעת מה כוונתו, כי כתב היד מקוטע שם, ואילו ניתנה רשות לנחש את המשך דבריו הייתי אומר שאין כאן אלא אבטיפוס לדבריו של ר' יוסף קמחי: "אומר, שומר–לא תאריך החולם; אומרים, שומרים – תאריך החולם וגו'. אם עתיד להתברר שזאת כוונתו, ייתכן שגם הגאון אינו מדבר שם באורך אלא בהטעמה, (ר' לעיל ע' 10). ואפילו כוונתו להפריש אורך, עדיין ייתכן שאין הניגוד מֶד/قصر מתכוון לניגוד של אורך / קוצר, אלא (בדומה לטרמינולוגיה הערבית הנהוגה בתורת הקריאה בקוראן) – לניגוד שבין אורך

³⁶ שם 184 בסוף הטקסט.

³⁷ Lambert, Paris 1891. את הקטע הזה פרסם גם הר כ ב י במקורו הערבי ותרגם לעברית: זכרון לראשונים, ספר א מחברת ה (1891) עמוד סג"ס. רשימת 42 התכונות של אהחע נמנית אצל קאלה באופן אחר משל הרכבי (Kahle, M. T. 33), אבל לענייננו אין בכך כלום. מספרי התכונות כאן ניתנו לפי מניינו של הרכבי.

יתר לאורך בינוני³⁸. ואולי כוונתו לשווא המידמה לחולם שבגרוניות, כגון בתיבת ל – עולם, שבה הלמד נקראת 'בחולם מחפף' ³⁹? בין כך ובין כך אין ללמוד מקטעי דבריו של רב סעדיה ולטעון שלפי שיטתו יש חולם מנוקד שקריאתו כאחד החספים ממש.

*

עוד אחד ראוי להיחשב מדקדק ארץ-ישראלי, והוא המחבר האלמוני של הדאית אל-קאר (-הורית הקורא), שגם הוא עדיין אינו מושפע ממדקדקי ספרד, ו'קריאת בני ארץ ישראל- הייתה ידועה לו היטב. גלגולי החיבור הזה, תרגומו ועיבודיו בערבית ובעברית נדונים במקום אחר ושם מודגמת גם הטרימינולוגיה שלו לתנועות ארוכות וקצרות⁴⁰. ואולם לענייננו כאן חשוב לציין, שכבר מחבר זה הבין, שכמה מחוקי הטעמים מבוססים על אורך התנועות, ואלה דבריו: 'אל-שי'ן מן שְׁמָעו יכרג בשי'ן ואל-ף, ואלכאף מן קחדו יכרג בכאף ויוד' ²⁶ – משום כך היתה תיבת 'שְׁמָעו' נחשבת בעיניו כבת 5 אותיות (שאמעו), וכך היה מונה את אורך ההברות הלכה למעשה לצורכי קביעת הטעמים. זו הייתה הטרימינולוגיה שלו לציין כמות התנועה, כמקובל על מדקדקי ערב בימים ההם. וכן תיבה כמו נָכַר צריך להבינה כאילו כתוב גאבאר, 'זהשיכון תיפול תחת האל-ף המוצאה מן הקמץ ומן הפתח' ⁴¹. מאחר שכבר ראינו כל זאת בתעתיקי הקראים ממאה י' (ס' כו), שוב אין בטרימינולוגיה הערבית הזאת משום חידוש.

וכשם שראינו בניקוד הבבלי שלוש תנועות שהן גדולות כמעט תמיד (חולם, צירי וקמץ. ע' 26–29), כך הדבר ברור גם למחבר הזה. יודע הוא שהצירוף 'י' בתוך תיבה אחת לא ייתכן אלא בתנאי שתחול המ באחדרכא מ' המלכים האלה: אָה, אֹה, אֵה, אִה, אֶה, כֹּון יִשְׁתָּרְנוּ, הַתְּכֹונֵנוּ וַיֵּצְאוּ (ס' כג), חוץ מחירק אחד-וכוונתו לתיבת בִּירְתָּא; אבל למעשה ראינו שגם הוא רק מפני אריכותו.

וכך נמצאו למדים שלא רק הנקדנים נהגו לפי תורת התנועות למעשה, אלא אף הראשונים במדקדקי ארץ ישראל התחילו לנסח את ההפרשים שבין תנועות גדולות לקטנות ואת הייחוד שישנו בחולם, בצירי ובקמץ. מדקדקי ספרד, אפילו ראשונים שבהם ולפני חיוג, כשבאו לדון על מידת אורכן של תנועות כבר מצאו הכול מוכן לפנייהם: בשיטות הניקוד ובטעמים, בשיטות התעתיקים וגם במקצת תיאוריה. וראש לכול – במסורת החיה של המבטא. שום תורה חדשה לא המציאו אפוא אנשי המערב בדבר אורך התנועות. לא תלמידי מנחם בן סרוק (ר' למעלה ע' 22 הערה 56) ולא חיוג' (שם עמ' 23 וכאן הערה 23). וכל שכן לא ר' יוסף קמחי ההולך בעקבותיו – הכול נפל להם בירושה מקודמיהם במזרח, מן האסכולות שבארץ ישראל ובסביבותיה.

38. M. Bravmann, Materialien u. Untersuchungen zu d. Phonetischen Lehren der Araber, p. 76.
 39. Neubauer, Petite Grammaire (1891) p. 19.
 40. ר' מאמרי על 'הורית הקורא' בבית מקרא חוברת ה' ע' 11.
 41. 'ספר טעמי המקרא' (הנוכח קודם בהערה 12) דף DI.

- (11) שם: לפילומה (במקום "לקורדימא"), וכן בהו' לו; כי"מ וכ"י א"פ: לפילומא, וכ"ה בד"ב ופיזורו וערוך ועוד (עי' ד"ס). מ"ש: ל פ י ל ו מ א ג ר ס י כג"י רוב המקומות ובערוך ס"א לקוריאמ והוא נהר לשון מי קרמיון (=פרה פ"ח מ"י) ע"ב (כלומר: עד כאן לשון הערוך) גם הרמב"ם ז"ל הביא שתי הגירסאות.
- (12) שם: אפיקטפיון, ה' לו: אפיקטפיון, וכ"ה בערוך. מ"ש: ואית דגריסי אפיקטפיון הוי"ן והוי"ו בנקודת קמץ. אכן ה"ר יהוסף ז"ל נקד כן אפיקטפיון.
- (13) פכ"ג מ"א: ואוכל (במקום "ונוטל") את פסחו, וכ"ה בהו' לו ובכ"י א"פ וד"ב ופיזורו. מ"ש: ס"א ואוכל את פסחו, וכן הוא בירושלמי והרי"ף והרא"ש ובנכ"י (=ובנוסחת כתב יד). ברור שהנוסח העיקרי הוא "ונוטל". "ואוכל" הוא הגהה על פי מסקנת הבבלי (קמח ע"ב), שהמשנה עוסקת ב"ממנה אחרים עמו על פסחו".
- (14) מ"ד: לא יספד (בלא וי"ו), וכן בהו' לו. מ"ש: בנכ"י: יספד.
- (15) (פכ"ד מ"א: והשקים נופלין (מאליהן), וכן לי' "מאליהן" בהו' לו ובכ"י א"פ וד"ב ופיזורו. מ"ש: י"ס (=יש ספרים) דל"ג בהו' מלת מאליהן.
- (16) מ"ג: יונים רודסיות (במקום "יוני הרדיסיות"), וכ"ה בהו' לו וד' פיזורו, ד"ג: דודסיות. מ"ש עיקר הגירסא רודסיות וכן נראה שהוא בפירוש ר"ע ז"ל אלא שצריך להגיה שם במקום דודסיות רודסיות. והר"מ דילונאנו ז"ל נקד הורודוסיות כולם בחולם הה"א והרי"ש והדל"ת והי"ד חוץ מן הסמך שבודאי היא בחירק. ועי' "מבוא לנוסח המשנה" עמ' 28.
- הערות מועטות אלו מראות עד כמה חשובים דברי בעל "מלאכת שלמה" והמקורות שהוא מביא לברור נוסח המשנה הן להלכה והן לענייני לשון וגיסוד. וחזר לטוב מו"ר פרופסור י"נ אפשטיין זצ"ל, שבשעוריו ובספריו העמידנו על מעיין זה ולימדנו לשאוב ממנו מים זכים ולדלות ממנו פניני לשון.

תיקונים

- (א) למאמרו של י"ג גומפרץ בחוברת הקודמת
- בעמ' 43 [8] בהערות: (ה) במד' כ, א. (ג) בדפוסים (במד' כ, כט): העדה; עי' משפטי הטעמים כה, א.
- בעמ' 46 [11] בהערה (ז) צ"ל בעיני מצרים (בלי מקף).
- באותו עמוד ההערה המסומנת 3 שייכת לעמ' 47 [12] שורה 4 לתיבה "לבריה".
- (ב) למאמרו של א' בנזייד בחוברת זו:

עמ' 119 [39]	שורה 6	במקום כבריא	צ"ל טבריא
" 131 [51]	" 9	" מחטוף	" מחוטף
" 136 [56]	" 20	" המ באחדרכא	" המרכא באחד